

Interreg

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Ελλάδα-Κύπρος

Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης

WATERWAYS

ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΣ: Δ3 ΕΦ.Α.ΛΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ: 4.3.4. Ολοκληρωμένο Ψηφιακό Οικοσύστημα Υδάτινων Πόρων, Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς οικοτουριστικού ενδιαφέροντος και υποστηρικτικά εργαλεία ΤΠΕ.

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ: 4.3.4.1. Κείμενα και λοιπά υλικά τεκμηρίωσης που θα συμπεριληφθούν στο Ψηφιακό Οικοσύστημα και στα υποστηρικτικά εργαλεία ΤΠΑ που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά

Συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΤΠΑ) και από Εθνικούς Πόρους της Ελλάδας και της Κύπρου

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

ανει
τροόδους

FREDERICK
RESEARCH CENTER

Το παραδοτέο αυτό ετοιμάστηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Λασιθίου στο πλαίσιο της πράξης «Υδάτινοι δρόμοι και ιστορίες στο E4 και στα Γεωπάρκα της Ανατολικής Μεσογείου» (Ακρωνύμιο: WaterWays), η οποία συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΤΠΑ) και εθνικούς πόρους της Ελλάδας και της Κύπρου στο πλαίσιο του Προγράμματος Συνεργασίας INTERREG-V Ελλάδα-Κύπρος 2014-2020.

Συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΤΠΑ) και από Εθνικούς Πόρους της Ελλάδας και της Κύπρου

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

Κείμενα και λοιπά υλικά τεκμηρίωσης που θα συμπεριληφθούν στο Ψηφιακό Οικοσύστημα και στα υποστηρικτικά εργαλεία ΤΠΑ που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά

• ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παραδοτέο αυτό αποσκοπεί στην δημιουργία κειμένων που θα συμπεριληφθούν στο Ψηφιακό Οικοσύστημα και τα υποστηρικτικά εργαλεία ΤΠΕ που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά, στα πλαίσια του παραδοτέου 4.3.4 Ολοκληρωμένο Ψηφιακό Οικοσύστημα Υδάτινων Πόρων, Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς οικότουριστικού ενδιαφέροντος και υποστηρικτικά εργαλεία ΤΠΕ, το οποίο διεκπεραιώνεται από τον δικαιούχο ΙΤΕ και εντάσσεται στις δράσεις δημιουργίας ψηφιακών εκπαιδευτικών εργαλείων.

Το Ευρωπαϊκό μονοπάτι E4 είναι ένα διεθνές μονοπάτι υπό την εποπτεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ορεινής Πεζοπορίας συνολικού μήκους περίπου πάνω από 10.000χλμ. Είναι ένα μονοπάτι το οποίο ξεκινάει από την Ταρίφα της Ισπανίας και καταλήγει στην Λάρνακα της Κύπρου. Διασχίζει τις χώρες της Ισπανίας, Γαλλίας, Ελβετίας, Γερμανίας, Αυστρίας, Ουγγαρίας, Σερβίας, Βουλγαρίας, Ελλάδα και Κύπρου. Όσον αφορά το Ελληνικό κομμάτι,, το μονοπάτι καλύπτει ένα τμήμα περίπου 1.800 χλμ. του E4 ξεκινώντας από την Φλώρινα και καταλήγει στην Κάτω Ζάκρο στην Κρήτη.

Το E4 εντός του Γεωπάρκου της Σητείας ξεκινά από τη Χρυσοπηγή, ένα ορεινό χωριό, συνεχίζει προς τη Δάφνη, στα 600 μέτρα υψόμετρο, διέρχεται μέσα από το φαράγγι των Ανεβρυτών, διασχίζει τη κοιλάδα των Λιθινών, περνάει από τους Αδρομύλους και προχωρά σε μια ανοδική πορεία στο χωριό Βορί. Στη συνέχεια κατευθύνεται προς το χωριό Παπαγιαννάδες, σε υψόμετρο 450 μέτρα, και ακολουθώντας μια ανοδική πορεία φτάνει στο οροπέδιο των Αρμενοχαντράδων. Περνάει από τα χωριά του οροπεδίου Χανδρά και Ζήρο, που βρίσκονται σε υψόμετρο 590 μέτρων και συνεχίζει ακόμα ψηλότερα στη περιοχή της Ζακάνθου και τον μικρό εγκαταλελειμμένο οικισμό Σκαλιά σε υψόμετρο 650 μέτρων. Αφού διασχίσει την περιοχή του Μαύρου κάμπου συνεχίζει σε μια κατηφορική πορεία μέχρι την Επάνω Ζάκρο στα 250 μέτρα υψόμετρο και εισχωρεί στο φαράγγι της Ζάκρου ή Φαράγγι των Νεκρών. Διασχίζει τη κοίτη του φαραγγιού, φτάνει στον αρχαιολογικό χώρο της Κάτω Ζάκρου και τέλος καταλήγει στον μικρό παραλιακό οικισμό της Κάτω Ζάκρου.

Η περιοχή χωρίστηκε σε έξι πεζοπορικές διαδρομές επί του μονοπατιού E4 που διαθέτουν και μικρές παρακάμψεις όπου υπάρχουν σημαντικά μνημεία με ιδιαίτερο φυσικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον αναφορικά με το στοιχείο του νερού.

- 1η ΔΙΑΔΡΟΜΗ: ΧΡΥΣΟΠΗΓΗ – ΔΑΦΝΗ - ΚΑΤΩ ΚΡΥΑ- MONTE FORTE- ANEBRYTA

- **Χρυσοπηγή**

Το χωριό **Χρυσοπηγή** βρίσκεται στη συμβολή δύο μικρών κοιλάδων σε στρατηγική θέση, πάνω σε πέραςμα που ενώνει τη δυτική με την ανατολική πλευρά του ορεινού όγκου της επαρχίας Σητείας.

Το χωριό μέχρι το 1955 ονομαζόταν **Ρουκάκα** (Χρηστάκης 1995), άγνωστης ετυμολογίας, πιθανόν αραβικής προέλευσης, ενώ έπειτα πήρε το όνομα του από το ναό της Ζωοδόχου Πηγής που βρίσκεται στην όμορφη πλατεία με τα ψηλά πλατάνια. Η παλιότερη αναφορά του γίνεται σε έγγραφο του 1390, ως φέουδο του Φράγκουλου Μουντάτσιο. Στην ενετική απογραφή του 1583 αναφέρεται από τον Καστροφύλακα ως *Rucasa* με 262 κατοίκους και το 1630 από τον Francesco Basilicata ως *Ruccasa*. Η εύφορη περιοχή του κατοικήθηκε τόσο κατά την βενετοκρατία όσο και κατά την οθωμανική περίοδο, οπότε υπήρξε ένα από τα μεγαλύτερα μουσουλμανικά χωριά της περιοχής. Στην πρώτη τουρκική απογραφή του 1671 αναφέρεται ως *Rukaka* με 30 χαράτσια δηλαδή 30 άνδρες χριστιανούς πάνω από δώδεκα χρονών.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1828, οι Τούρκοι της Ρουκάκας μαζί με εκείνους των άλλων κοντινών χωριών κατέφυγαν στο πύργο των Λιθινών. Οι επαναστάτες έβαλαν φωτιά στον πύργο, με αποτέλεσμα σχεδόν όλοι οι πολιορκημένοι να χάσουν τη ζωή τους. Το χωριό αναφέρεται στην αιγυπτιακή απογραφή του 1834 ως *Rhukaka* με 18 χριστιανικές και 14 μουσουλμανικές οικογένειες.

Κατά την επανάσταση του 1866 ήταν η έδρα της διοικητικής επαναστατικής επιτροπής των προκρίτων της περιοχής. Η παλιότερη αναφορά του γίνεται σε έγγραφο του 1390 (Σπανάκη 1991), ως φέουδο του Φράγκουλου Μουντάσιο. Στην ενετική απογραφή του 1583 αναφέρεται από τον Καστροφύλακα ως *Rucaca* με 262 κατοίκους και το 1630 από τον Francesco Basilicata ως *Ruccaca*. Η εύφορη περιοχή του κατοικήθηκε τόσο κατά την βενετοκρατία όσο και κατά την οθωμανική περίοδο, οπότε υπήρξε ένα από τα μεγαλύτερα μουσουλμανικά χωριά της περιοχής. Στην πρώτη τουρκική απογραφή του 1671 αναφέρεται ως *Rukaka* με 30 χαράτσια δηλαδή 30 άνδρες χριστιανούς πάνω από δώδεκα χρονών.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1828, οι Τούρκοι της Ρουκάκας μαζί με εκείνους των άλλων κοντινών χωριών κατέφυγαν στο πύργο των Λιθινών. Οι επαναστάτες έβαλαν φωτιά στον πύργο, με αποτέλεσμα σχεδόν όλοι οι πολιορκημένοι να χάσουν τη ζωή τους. Το χωριό αναφέρεται στην αιγυπτιακή απογραφή του 1834 ως *Rhukaka* με 18 χριστιανικές και 14 μουσουλμανικές οικογένειες. Κατά την επανάσταση του 1866 ήταν η έδρα της διοικητικής επαναστατικής επιτροπής των προκρίτων της περιοχής.

Στην τουρκική απογραφή του 1881 υπάρχει μια θεαματική πληθυσμιακή αύξηση με 226 χριστιανούς και 328 μωαμεθανούς κατοίκους. Την εποχή εκείνη η Ρουκάκα είχε δύο συνοικισμούς από τους οποίους ο ανατολικός είχε χριστιανικές οικογένειες ενώ ο δυτικός ως επί το πλείστον μωαμεθανούς και ελάχιστους χριστιανούς. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1897, το χωριό πολιορκήθηκε και τελικά οι μουσουλμάνοι επέζησαν εξαιτίας της επέμβασης του Μητροπολίτη Ιεροσητείας Αμβρόσιου, καθώς και του γαλλικού ναυτικού αποσπάσματος που τους μετέφερε στη Σητεία.

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η περιοχή υδρευόταν από το νερό φυσικών πηγών και μέσα στο χωριό υπήρχαν δύο εξαιρετικής τέχνης οθωμανικές κρήνες (Παπαδάκη 1992), σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων, από τις οποίες σώζεται μόνο μία. Αποτελείται από ένα δωμάτιο-δεξαμενή με την πρόσοψη να έχει υποστεί μεγάλη φθορά αφού έχει αφαιρεθεί το τύμπανο του τόξου και φαίνεται το εσωτερικό του δωματίου-δεξαμενής. Διαθέτει λιθανάγλυφο πλαίσιο στην όψη του τόξου και απλούς παραστάδες στη βάση του.

Η κρήνη στο χωριό Χρυσοπηγή

Κοντά στον οικισμό υπήρχαν και άλλες κρήνες απλής κατασκευής που εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων καθώς επίσης και πηγάδια από όπου αντλούσαν νερό για την άρδευση των κήπων και το πότισμα των ζώων.

Σε μικρή απόσταση υπήρχε ο παλιός οικισμός, από τον οποίο σώζεται μόνο ο **ναός της Μεταμορφώσεως** κοντά στα γιγάντια πλατάνια και την πηγή που ύδρευε κάποτε το χωριό. Στα βορειοδυτικά του χωριού σώζεται ο **ναός της Παναγίας στα Διχαλά** που σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων είχε λειτουργήσει ως μονή όπως πιστοποιούν και τα υπολείμματα τοίχων των κελιών.

Ο ναός της Παναγίας στο Διχαλά

Το εσωτερικό του ναού της Παναγίας στο Διχαλά

Βιβλιογραφικές αναφορές:

- Χρηστάκης Γ., “Η Ρουκάκα και η περιοχή της. Ιστορική θεώρηση”, Φυσιολατρικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Χρυσοπηγής ο «Μπέμπονας», Ηράκλειο 1995, σ.11,39
- Σπανάκης Σ., «Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων» ,Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο Κρήτης 1991, τόμος Α, σ.687
- Παπαδάκη Ν.Π. «Οι κρήνες της Σητείας», Σητεία 1992 εκδ. Περιηγητικής Λέσχης Σητείας, σ. 50-52, σ. 122 – 124
- Παπαδάκη Ν.Π., «Σητεία, η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου», εκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία 2000, σ. 31

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Ο ναός της Ζωοδόχου πηγής

Ναός Ιωάννη Θεολόγου

Η πλατεία στο χωριό Χρυσοπηγή

- **Δάφνη**

Το χωριό **Δάφνη** (Παπαδάκη 2000), αναφέρεται για πρώτη φορά στην απογραφή του F. Barozzi ως *Dhafni* το 1577 ενώ ο Καστροφύλακας το 1583 το αναφέρει ως *Dafni* με 187 κατοίκους.

Την εποχή της Οθωμανικής περιόδου η Δάφνη έγινε κέντρο φανατικών μουσουλμάνων που καταδίωκαν τους Χριστιανούς του χωριού και όσους περνούσαν από εκεί. Όμως, όπως φαίνεται στην απογραφή του 1881, παρέμειναν στη Δάφνη 24 Χριστιανοί μαζί με τους 267 Οθωμανούς. Στην επανάσταση του 1897 οι Χριστιανοί πολιορκήσαν τους Τούρκους στο Τζαμί του χωριού, κατάφεραν να σκοτώσουν ένα μεγάλο αριθμό και συνέλαβαν αργότερα και τους 30 διαφυγόντες που είχαν κρυφτεί σε ένα σπήλαιο κοντά στο χωριό.

Στην πλατεία του χωριού οι Τούρκοι είχαν ανεγείρει το τζαμί τους και ακριβώς απέναντι είχαν κτίσει μια θαυμάσια **κρήνη** (Παπαδάκη 1992), που εκτός από το λειτουργικό της ρόλο είχε και θρησκευτικό χαρακτήρα. Κατά το Κοράνιο, οι πιστοί πριν εισέλθουν για την προσευχή τους πρέπει να πλυθούν για να εξαγνιστούν. Σύμφωνα με τις περιγραφές, η κρήνη έφερε γούρνες και πλάκες με κείμενο γραμμένο στην αραβική γλώσσα. Αργότερα, επειδή οι μνήμες της αγριότητας των Τούρκων δεν έλεγαν να σβήσουν, οι κάτοικοι γκρέμισαν το τζαμί και κατέστρεψαν την κρήνη. Στη θέση της θαυμάσιας οθωμανικής κρήνης, το 1986 ο Πολιτιστικός Σύλλογος του χωριού μερίμνησε ώστε να κτιστεί αυτή που συναντάμε σήμερα.

Η κρήνη στην πλατεία του χωριού Δάφνη

Η παρουσία ενός γιγαντιαίου πλάτανου που βρίσκεται στη πλατεία του χωριού μαρτυρεί την άφθονη παρουσία νερού στη περιοχή. Είναι ένας από τους επτά πλατάνους που φυτεύτηκε την εποχή της Οθωμανικής περιόδου, όπως λέει η παράδοση, από ένα Τούρκο για κάποιους ή από ένα Χριστιανό για άλλους, που για να σώσει τη ζωή του εκτέλεσε μια δοκιμασία. Του ανατέθηκε να φυτέψει επτά πλατάνους από τη Ζάκρο έως το Καβούσι σε σύντομο χρονικό διάστημα και εκείνος τα κατάφερε.

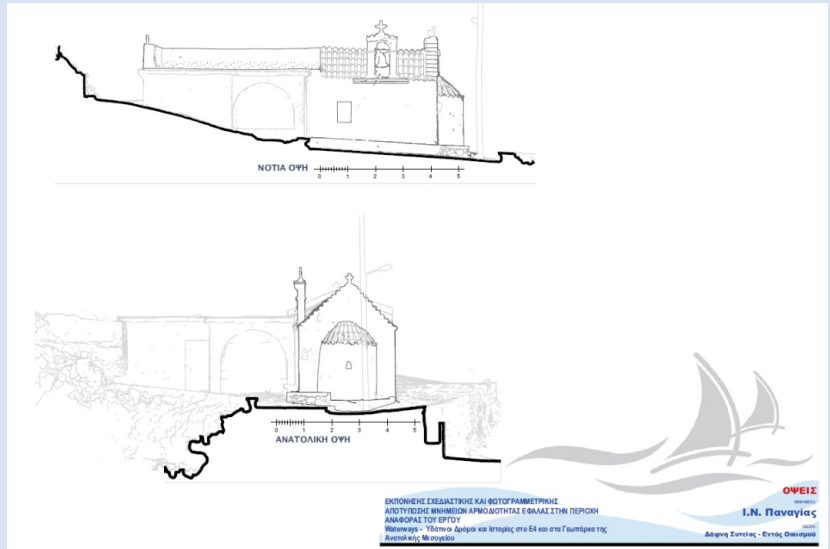
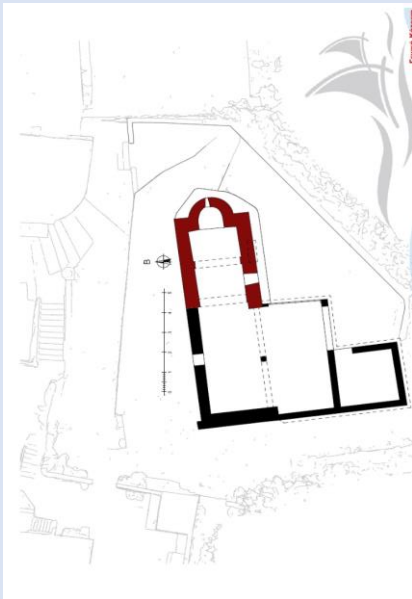

Ο πλάτανος στην πλατεία του χωριού Δάφνη

Κοντά στην πλατεία βρίσκεται και ο παλαιότερος ναός του χωριού αφιερωμένος στην **Παναγία**. Αποτελείται από ένα αρχικό κλίτος με οξυκόρυφο θόλο με δύο ενισχυτικά τόξα και χρονολογείται στις αρχές του 17^{ου} αι. Στη νότια πλευρά του έχει προστεθεί ένας ορθογώνιος νάρθηκας μικρότερου μήκους όπου βρίσκεται η είσοδος του ναού. Οι δύο χώροι επικοινωνούν με δύο χαμηλά τοξωτά ανοίγματα. Στην νότια όψη υψώνεται χτιστό κωδονοστάσιο. Στην απογραφή του 1637 αναφέρονται άλλοι δύο ναοί στη Δάφνη ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος και η Αγία Παρασκευή (Χρονάκη 2010).

Ο Ναός της Παναγίας στη Δάφνη

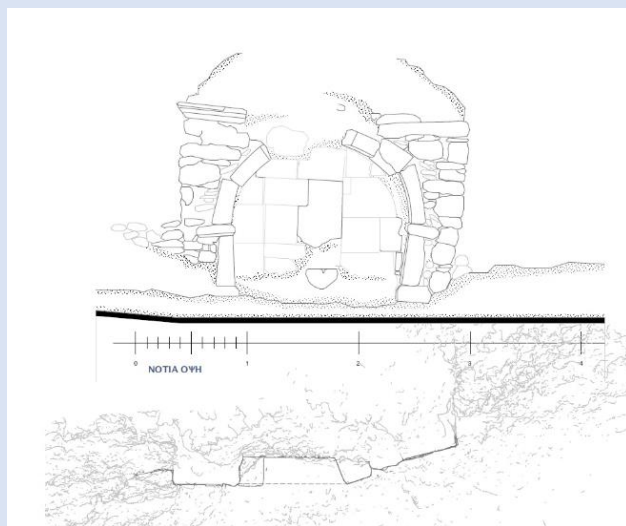
Κάτοψη, νότια και ανατολική όψη του Ναού της Παναγίας στη Δάφνη

Στην Οθωμανική περίοδο συχνά χτιζόταν κρήνες και σε περιοχές εκτός οικισμού, σε περάσματα για να ξεδιψούν οι περαστικοί και «να μακαρίζουν αυτόν που την έκτισε και έτσι να σώζονται τα κρίματα του». Στα ΒΑ του χωριού, 20 μ. από τον επαρχιακό δρόμο, υπάρχει ακόμα σήμερα, η κρήνη στο Κατωστράτι (Παπαδάκη 1992).

Πρόκειται για μια μικρή κρήνη που αποτελείται από ένα δωμάτιο – δεξαμενή που βρίσκεται μέσα στο ανάχωμα του αγρού και μόνο η πρόσοψη, κτισμένη με μαλακό ασβεστόλιθο, διακρίνεται στο πραινές του αγροτικού δρόμου στον οποίο βρίσκεται. Το τόξο της πρόσοψης πατά σε στενές παραστάδες και κάτω από τον κρουνό, που δεν υπάρχει πια, βρίσκονται οι γούρνες από ασβεστόλιθο. Σύμφωνα με πληροφορίες των κατοίκων ίσως ιδρυτής της ήταν ο Αρίφ Αγά Τζιτζιριλάκις, ο Τούρκος ιδιοκτήτης της περιοχής.

Η κρήνη στο Κατωστράτι Δάφνης

Λίγο έξω από το χωριό, στα ανατολικά, στη περιοχή «Τζιγκούνια» βρισκόταν το **κιμεράκι** όπως συνηθίζουν να αποκαλούν τη οθωμανική κρήνη, από την τούρκικη λέξη «kemer» δηλαδή αψίδα, από το χαρακτηριστικό τόξο με το τύμπανο που έχει στη πρόσοψή της. Από εκεί, λέγεται, ότι έπαιρναν νερό οι Χριστιανοί κάτοικοι της Δάφνης που έμεναν στο κοντινό μικρό οικισμό, στη περιοχή Σκαλιά Δάφνης. Η κρήνη σήμερα είναι κατεστραμμένη.

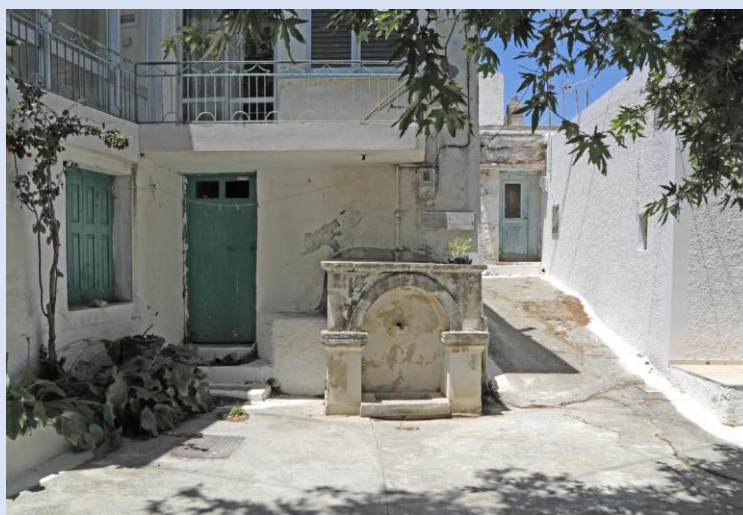
Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Χρονάκη Δ., «Τα ορθόδοξα εκκλησιαστικά μνημεία του Διαμερίσματος της Σητείας μέσα από την απογραφή του 1637», Πετρ. Ι΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά 2010, σ.153
- Παπαδάκη Ν.Π. «Οι κρήνες της Σητείας», εκδ. Περιηγητικής Λέσχης Σητείας, Σητεία 1992, σ.14, 51-52

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Ο Ναός της Παναγίας στη Δάφνη

Η κρήνη στην πλατεία της Δάφνης

- **Κάτω Κρυά**

Από το χωριό Δάφνη, ακολουθώντας κατηφορική πορεία βρίσκεται το χωριό **Κάτω Κρυά** (Παπαδάκη 2000). Οι κάτοικοι του υποστηρίζουν ότι το όνομα του οφείλεται στο υπερβολικό κρύο που κάνει στην περιοχή τους χειμερινούς μήνες. Τα Κρυά, μέσα στα πανύψηλα πλατάνια και με πολύ νερό από πηγές που βρίσκονται στην περιοχή, αποτελούνται από δύο οικισμούς τα Επάνω και τα Κάτω Κρυά. Στη βενετική απογραφή του 1583 στα *Cria* απογράφονται 176 κάτοικοι. Σήμερα ελάχιστοι είναι οι μόνιμοι κάτοικοι των οικισμών αυτών.

Στα Κάτω Κρυά σώζονται ακόμα ορισμένοι τοίχοι από το Τζαμί ενώ η εξαιρετικής τέχνης μουσουλμανική **κρήνη** (Παπαδάκη 1992) του χωριού γνωστή με το όνομα «Κιμέρι» ή «Κιμεράκι» έχει καταστραφεί και με το δομικό της υλικό κτίστηκε μια άλλη κρήνη σε μικρή απόσταση γύρω στο 1936 - 1938. Το 1954 κατεδαφίστηκε κι αυτή και στη θέση της κτίστηκε το «πλυσταριό» με την παλιά γούρνα αλλά ούτε και αυτό υπάρχει πια. Σώζεται ακόμα, σε εντοιχισμένη κοντινό τοίχο, η λίθινη πλάκα της όψης της κρήνης που φέρει επιγραφή με αραβικούς χαρακτήρες. Σύμφωνα με το παρακάτω κείμενο, σε μετάφραση του Ν. Σταυρινίδη (Κουτσαντωνάκη 1973), αναφέρεται η ημερομηνία κατασκευής της κρήνης, το έτος Εγίρας 1137 που αντιστοιχεί με το 1724/5 μ.Χ., και τον δωρητή της Μεχμέτ γιό του Αλή:

*Εν ονόματι του φιλελεήμονος και φιλεύσπλαχνου Θεού,
ο δωρητής Μεχμέτ, υιός Αλή, Κύριε, ιλάσθητι τούτου
και δια την ψυχήν αυτού εκπέμψατε εν μνημόσυνον
Έτος 1137, ημέρα Πέμπτη, 26 Ραμαζάν. Δόξα τω υψίστω Θεώ.*

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Παπαδάκη Ν.Π., «Σητεία, η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου», εκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία 2000 σ. 75-76.
- Παπαδάκη Ν.Π. «Οι κρήνες της Σητείας », εκδ. Περιηγητικής Λέσχης Σητείας, Σητεία 1992, σ. 61-62.
- Κουτσαντωνάκη Εμμ., «ς» Αμάλθειας Δ', τεύχος 15 (1973), σ. 169-175.

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

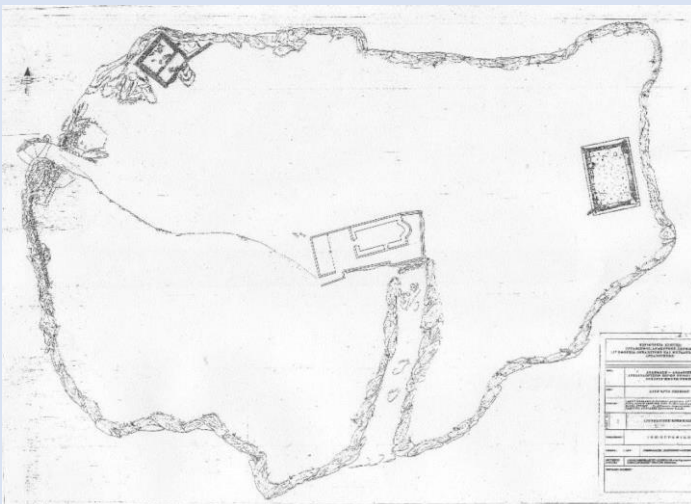
- Το φρούριο **Monteforte** ή **Απάνω Καστέλλι**.

Πρόκειται για φρούριο της μεσοβυζαντινής περιόδου (10ος – 13ος αιώνας) (Χρονάκη 2016) που ανήκει στο δίκτυο των βυζαντινών φρουρίων της ενδοχώρας. Χρησιμοποιήθηκε από τους Ενετούς από τις αρχές του 13ου αιώνα για να εξασφαλίσουν την κυριαρχία τους απέναντι στον ντόπιο πληθυσμό. Οι επαναστάτες Κρητικοί πολλές φορές κατέλαβαν το φρούριο για λίγο χρονικό διάστημα, όπως στην επανάσταση των Αγιοστεφανιωτών το 1211 (Χρηστάκης 1993) και αργότερα, κατά την επανάσταση των Σκορδύληδων – Μελισσηνών (1128-1236) το φρούριο ανακαταλήφθηκε από τους στασιαστές, αλλά ο Δούκας Gradonico κατάφερε να καταπνίξει το κίνημα. Κατά την επανάσταση του Αλεξίου Καλλέργη το 1282 -1299 φαίνεται ότι έπεσε πάλι στα χέρια των Κρητών. Το 1303 ο μεγάλος σεισμός της Κρήτης κατέστρεψε το φρούριο το οποίο επισκευάστηκε αλλά άρχισε να ερημώνει όλο και περισσότερο μέχρις ότου σχεδόν καταστράφηκε, πιθανόν στο μεγάλο σεισμό του 1490 ή του 1508.

Έχει μέγιστο μήκος 120 μ. και πλάτος 80μ. και ήταν απρόσιτο από όλες τις πλευρές (Gerola 1905) του εκτός από μία, η οποία ήταν αρχικά τειχισμένη όπως μαρτυρούν τα σωζόμενα λείψανα του τείχους με επάλξεις. Ένα λιθόστρωτο μονοπάτι οδηγεί στην πύλη του οχυρού, σήμερα κατεστραμμένη, όπου πρέπει να βρισκόταν η είσοδος του οχυρωματικού περιβόλου στα ΒΔ, που προστατευόταν από ένα τετράγωνο πύργο με δύο διαμερίσματα.

Στο κέντρο του φρουρίου διατηρείται η **εκκλησία του Αγίου Γεωργίου**, ενώ λίγο χαμηλότερα βρίσκεται μία **θολωτή δίκλιτη δεξαμενή**. Πρόκειται για μια ημιυπόγεια λιθόχτιστη κατασκευή, χτισμένη σε επικλινές έδαφος για τη διευκόλυνση της συλλογής του βρόχινου νερού μέσω της φυσικής κλίσης του εδάφους. Η δεξαμενή, εξασφάλιζε την ύδρευση του φρουρίου κυρίως σε περιόδους πολιορκίας αλλά και σε περιπτώσεις λειψυδρίας. Το εσωτερικό των τοιχωμάτων καλύπτεται με επίχριση υδραυλικού κονιάματος που εξασφάλιζε την στεγανότητά της και σώζεται τμηματικά. Στεγάζεται με δύο παράλληλους κυλινδρικούς θόλους οι οποίοι επικοινωνούν με τοξοστοιχία με τρία χαμηλά ημικυκλικά τόξα. Το δάπεδο είναι από πατητό υδραυλικό κονίαμα. Στη στέγη της δεξαμενής υπάρχει μία οπή από όπου γινόταν η άντληση του νερού. Με τις εργασίες στερέωσης του φρουρίου κατά το 1999-2001, έγινε καθαρισμός και αποκατάσταση της δεξαμενής και τμήματα των θόλων που είχαν καταπέσει.

Κάτοψη του φρουρίου

*Αποτύπωση 2000/ΟΑΣ, Αρχείο
13ης ΕΒΑ*

*Η θολωτή δεξαμενή και ο
ναός του Αγίου Γεωργίου
στο βάθος*

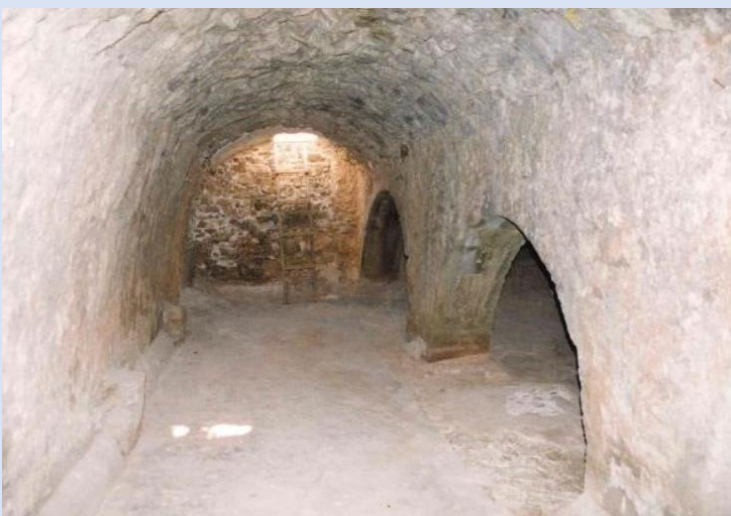
Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Χρονάκη Δ., "Ο νομός Λασιθίου κατά τη βυζαντινή περίοδο". *Ο νομός Λασιθίου και η ιστορία του*, τ. Α. Άγιος Νικόλαος: Εταιρία Γραμμάτων και Τεχνών Ανατολικής Κρήτης, 2016, σ.314.
- Χρηστάκης Γ., "Σητειακά Ιστορικά Σημειώματα", Εκδ. Δήμου Σητείας, Ηράκλειο 1993, σ.61-62
- Gerola G. "Monumenti veneti dell'isola di Creta", Βενετία 1905, Vol. 1, σ. 285-289

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Οι επάλξεις του φρουρίου

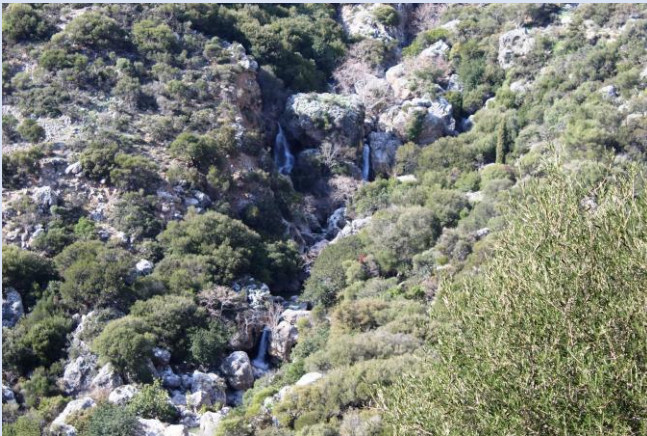

Εσωτερικό της δίκλιτης θολωτής δεξαμενής

- **Το φαράγγι των Ανεβρυτών**

Στη συνέχεια της διαδρομής προς την κοιλάδα των **Λιθινών**, στα βορειοδυτικά του χωριού σχηματίζεται το μικρό **Φαράγγι των Ανεβρυτών**.

Είναι ένα βραχώδες φαράγγι που μπορεί να διασχίσει κάποιος μόνο με ειδικό εξοπλισμό. Το νερό από τις μικρές και μεγάλες πηγές που υπάρχουν στη περιοχή σχηματίζει ρέμα που το διαρρέει τον χειμώνα. Στην πορεία του σχηματίζει περίπου 12 καταρράκτες με τον μεγαλύτερο να έχει ύψος περίπου 20μ.. Ένα μικρό μονοπάτι στα βορειοανατολικά οδηγεί στο γραφικό εκκλησάκι του Αγίου Αντωνίου, πρώτου ασκητή του Χριστιανισμού. Ο λιθόκτιστος **ναός του Αγίου Αντωνίου**, βρίσκεται ακριβώς κάτω από μια βραχοσκεπή. Χτισμένος επί της φυσικής κοιλότητας του βράχου είναι μονόχωρος θολοσκεπής με ξύλινο λιτό τέμπλο και λίγες εικόνες. Η είσοδος βρίσκεται στην νότια όψη με θύρωμα με ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο και χαραγμένη η χρονολογία 1899. Από την μικρή αυλή υπάρχει μια μοναδική θέα προς την κοιλάδα.

Το φαράγγι των Ανεβρυτών

Ο ναός του Αγίου Αντωνίου

2^Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΑΔΡΟΜΥΛΟΙ-ΒΟΡΙ-ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΔΕΣ

- **Αδρόμυλοι**

Στο χαμηλότερο σημείο της κοιλάδας των Λιθινών βρίσκεται ο παλιός οικισμός των Αδρομύλων μέσα σε πανύψηλα πλατάνια με άφθονο νερό από τις πηγές που υπάρχουν στη περιοχή και τον ποταμό που διασχίζει την κοιλάδα. Πρώτη φορά αναφέρεται στην απογραφή του 1881 (Σπανάκης 1991) ως Αδρόμυλοι στον Δήμο Χαντρά, με 62 κατοίκους χριστιανούς, ενώ τελευταία φορά αναφέρεται το 1951 στη κοινότητα Λιθινών με 35 κάτοικους.

Ο οικισμός λέγεται ότι παίρνει το όνομα του από το «Υδρόμυλος» από τους νερόμυλους που υπήρχαν. Οι κάτοικοι των Λιθινών, που έχουν ακόμα σήμερα τους κήπους τους εκεί, θυμούνται το «Μύλο του Σγουράκη» και το «Μύλο του Τσαγκάρη» όπου πήγαιναν για άλεσμα τα δημητριακά τους μέχρι την δεκαετία του 1970.

Όταν ακόμα στους μικρούς οικισμούς δεν υπήρχε σύστημα ύδρευσης, οι άνθρωποι κουβαλούσαν νερό στα σπίτια τους από την πηγή που υπήρχε στο χωριό ή από τα πηγάδια. Στα ερειπωμένα τώρα σπίτια του χωριού, μπορεί ο περαστικός να παρατηρήσει και άλλους τρόπους συλλογής και αποθήκευσης νερού. Στις αυλές των σπιτιών αλλά και μέσα στο σπίτι καμιά φορά έσκαβαν μικρά πηγάδια που έχτιζαν και στεγανοποιούσαν, τα «σαρνίτσια» όπως λέγονται οι μικρές χτιστές δεξαμενές. Εκεί κατέληγε το βρόχινο νερό από τις «κουτσουνάρες» (υδρορροές) της στέγης προκειμένου να αποθηκευτεί. Το νερό αυτό το χρησιμοποιούσαν μετέπειτα κυρίως για τις ανάγκες καθαριότητας του σπιτιού για να ποτίζουν τα ζώα αλλά και ως πόσιμο. Για να διατηρείται καθαρό έριχναν μέσα λίγο ασβέστη.

Λίγο πιο κάτω από τον οικισμό βρίσκεται μια πηγή και ο τοιχογραφημένος **ναός των Αγίων Αποστόλων**. Πρόκειται για μονόχωρο τοιχογραφημένο θολοσκεπή ναό (Μπορμπουδάκης 1998) με οξυκόρυφο τόξο ενισχυμένο με σφενδόνιο. Στο βόρειο άξονά του και κάθετα με αυτόν προστέθηκε ένας σχεδόν τετράγωνος νάρθηκας, χαμηλότερου ύψους, επίσης θολοσκεπής. (Gerola 1908) Ο ναός είναι κατάγραφος, με ενιαίο τοιχογραφικό διάκοσμο στο κλίτος και στον νάρθηκα. Η κύρια είσοδος του ναού βρίσκεται στο νότιο τοίχο του ενώ στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα υπάρχει άλλη μια χαμηλή είσοδος. Οι δύο χώροι επικοινωνούν με χαμηλό τοξωτό άνοιγμα στο βόρειο τοίχο του ναού.

Πάνω από αυτό βρίσκεται κτητορική επιγραφή με ημερομηνία 1415, που προσδιορίζει την κατασκευή του νάρθηκα και την τοιχογράφιση του ναού, όπου δυστυχώς το όνομα του κτήτορα του ναού δεν σώζεται.

Ο ναός των Αγίων Αποστόλων

Ο εξαιρετικής τέχνης τοιχογραφικός διάκοσμος, που φαίνεται ότι έγινε σε φάση λίγο μεταγενέστερη της αρχικής κατασκευής του και συγχρόνως με την προσθήκη του νάρθηκα, αντλεί τη θεματολογία του από τον Ευαγγελικό, τον Χριστολογικό και τον Αγιολογικό κύκλο.

Ο ιδιαίτερα εκτεταμένος Χριστολογικός κύκλος καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα της καμάρας, επεκτείνεται στο δυτικό, όπου συνυπάρχει με τμήμα της Δευτέρας Παρουσίας που προεκτείνεται στην άνω ζώνη της καμάρας από τον δυτικό τοίχο. Ενδιαφέρουσα τοιχογραφία στον νότιο τοίχο του νάρθηκα που περιλαμβάνει παράσταση της Σύναξης των Αρχαγγέλων και τμήμα φυτικής διακόσμησης.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα και η ποιότητα εκτέλεσης του τοιχογραφικού διακόσμου είναι συναφείς με τη Βυζαντινή τεχνοτροπία (Μπορμπουδάκης 1998) η οποία συναντάται στο τέλος του 14^{ου} αιώνα στην Κρήτη. Οι λεπτές, γοητευτικές μορφές, με την έντονη σωματική τους παρουσία σε ήρεμες στάσεις, αντανακλά το πνεύμα της κλασικιστικής αισθητικής αντίληψης της εποχής.

Αγιογραφίες από το εσωτερικό του ναού των Αγ. Αποστόλων

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Σπανάκης Σ., «Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων», Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο Κρήτης 1991, τόμος Α, σ.85.
- Μπορμπουδάκης Ε, Αρχαιολογικό Δελτίο, τομ. 53(1998), Μέρος Β΄3- Χρονικά, σελ. 908-9
- Gerola G., «Monumenti Veneti nell' isola di Creta», Le chiese, Βενετία 1908, vol. II, σ.238, εικ.267, (κάτοψη του ναού) καθώς και σ.320, σημ. 9.
- Μπορμπουδάκης Ε., «Η τέχνη κατά τη Βενετοκρατία», Κρήτη ιστορία και πολιτισμός, Ηράκλειο 1988 τ.Β΄, σ. 255-256.

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Παλιός νερόμυλος και σαρνίτσι στον οικισμό των Αδρομύλων

Ο εγκαταλελειμμένος οικισμός των Αδρομύλων

- **Βορί**

Από τον οικισμό Αδρομύλοι ένας ανηφορικός χωματόδρομος οδηγεί στο χωριό **Βορί** (ή *Borri*) (Σπανάκης 1991). Είναι ένας μικρός οικισμός κοντά στους Παπαγιαννάδες, περίπου 22 χλμ. από τη Σητεία με βόρειο προσανατολισμό. Βρίσκεται σε υψόμετρο 304 μ. και αναπτύσσεται πυκνά σε ένα κύριο άξονα από την είσοδο του χωριού, διασχίζει την μικρή κεντρική πλατεία στα βορειοανατολικά, όπου βρίσκεται ο γραφικός **ναός του Μιχαήλ Αρχαγγέλου** του 19^{ου} αιώνα και καταλήγει στην βρύση του χωριού.

Αναφέρεται πρώτη φορά στην αιγυπτιακή απογραφή το 1834 ως *Vuria* με 5 οικογένειες Χριστιανών και 3 Τούρκων ενώ το 1881 αναφέρεται ως *Βορί* στο Δήμο Χαντρά. Στην περίοδο της γερμανικής Κατοχής οι κάτοικοι αναφέρουν ότι εκεί είχε έδρα μονάδα ασυρματιστών του ιταλικού στρατού, οι οποίοι κρύφτηκαν και φυγαδεύτηκαν από τους κατοίκους του χωριού όταν οι Γερμανοί άρχισαν τις εχθροπραξίες με τους πρώην συμμάχους τους. Σήμερα είναι ένα μικρό, σχεδόν εγκαταλειμμένο χωριό, όπου ελάχιστοι άνθρωποι μεγάλης κυρίως ηλικίας ζουν ακόμα στα γραφικά πετρόκτιστα σπίτια του. Λίγο έξω από το χωριό βρίσκεται ο κοιμητηριακός **ναός της Αγίας Παρασκευής**.

Το χωριό Βορί

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Σπανάκης Σ., «Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων», Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο Κρήτης 1991, τόμος Α, σ.195.

- **Παπαγιαννάδες**

Το πεζοπορικό μονοπάτι Ε4 σε μια ανηφορική πορεία αφού διασχίσει την εθνική οδό Ιεράπετρας-Σητείας φτάνει στους **Παπαγιαννάδες** (Σπανάκης 1991). Ένα μικρό χωριό που παίρνει το όνομα του από τους οικιστές του. Αναφέρεται για πρώτη φορά στην αιγυπτιακή απογραφή του 1834, ως *Papa-Jannadho* με 8 χριστιανικές οικογένειες.

Μια θαυμάσια **κρήνη** (Παπαδάκη 1992) στολίζει τη μικρή πλατεία του χωριού. Είναι σχεδόν περιόπτη και μόνο το πίσω μέρος του δωματίου - δεξαμενή συνδέεται με το φυσικό πρηνές μέσα από το οποίο έρχεται το νερό. Στην αριστερή πλευρά υπάρχει το παράθυρο – θυρίδα, ελέγχου ενώ οι άλλες δύο όψεις κτισμένες με ασβεστόλιθους έχουν λειτουργικά και διακοσμητικά στοιχεία.

Η πρόσθια όψη με παραστάδες και αέτωμα, είναι διακοσμημένη με μια ιδιαίτερη κόγχη με χαραγμένο ένα σταυρό στο εσωτερικό της. Πάνω από την κόγχη, ανά δύο δεξιά και αριστερά, υπάρχουν εξάφυλλοι ρόδακες μέσα σε κύκλο, πανάρχαια σύμβολα απομάκρυνσης του κακού για να μην μολυνθεί το νερό. Στο κάτω μέρος βρίσκεται ο κρουνός και από κάτω η γούρνα. Στην πλάγια όψη υπάρχει επίσης κρουνός και από κάτω γούρνες ενώ στο βάθος η κατασκευή καταλήγει σε μικρό θολωτό υπόστεγο με γούρνες.

Η ύδρευση του οικισμού γινόταν και από υπόγεια αποθέματα νερού όπως μαρτυρεί και η ύπαρξη ενός πηγαδιού με χειροκίνητη αντλία που βρίσκεται μέσα στον οικισμό λίγο πιο κάτω από την κρήνη.

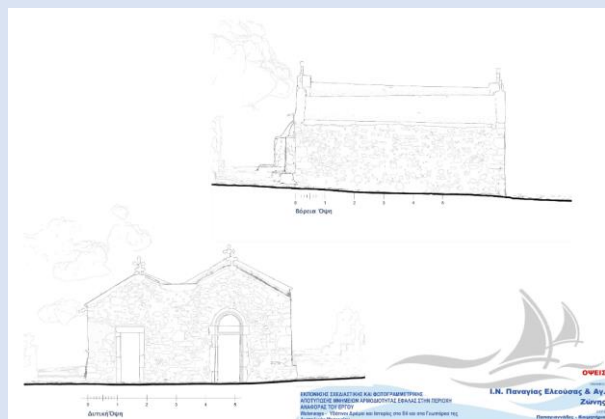
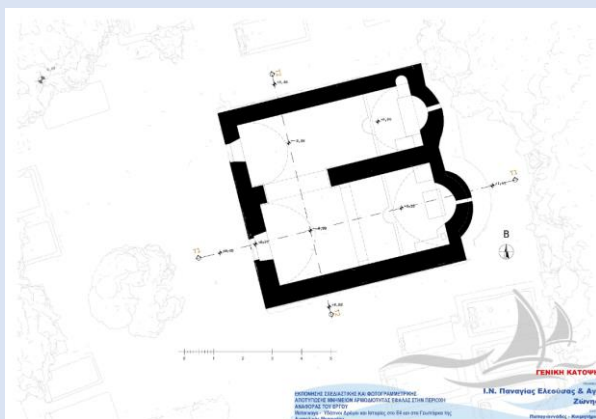
Η κρήνη στους Παπαγιαννάδες

Λίγο έξω από το χωριό βρίσκεται ο τοιχογραφημένος **ναός της Παναγίας Ελεούσας και του Αγίου Χαραλάμπους**. Πρόκειται για δίκλιτο θολοσκεπή ναό που έχει κατασκευαστεί σε δύο φάσεις. Αρχικά χτίστηκε ο ναός της Παναγίας με την επωνυμία «Ελεούσα» (σήμερα με την ονομασία «Αγία Ζώνη», εορτάζει 31 Αυγούστου) και σε δεύτερη φάση, στα βόρεια του, προστέθηκε το κλίτος του Αγίου Χαραλάμπους.

Στο αρχικό, νότιο κλίτος αφιερωμένο στην Παναγία σώζονται αξιόλογες τοιχογραφίες που χρονολογούνται στο 1364 βάσει γραπτής επιγραφής (Gerola 1908) Το εικονογραφικό πρόγραμμα αντλεί τη θεματολογία του από τον Χριστολογικό κύκλο, τουλάχιστον 15 παραστάσεις από τις οποίες σήμερα διακρίνονται μόνο τέσσερις, από τον θεομητορικό κύκλο (Γέννηση, Εισόδια, Κοίμηση) ενώ παράλληλα υπάρχουν μορφές Αγίων και Προφητών.

Ναός της Παναγίας της Ελεούσας

Στην περιοχή υπάρχουν τοπωνύμια που μαρτυρούν την παρουσία και εκμετάλλευση υδάτινων πόρων για τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων. Τέτοια είναι, «τη καλογράς η βρύση» κοντά στο ναό της Παναγίας Ελεούσας, όπου υπήρχε ένα πηγάδι και «του Μπραΐμη η φλέγα» βόρεια του χωριού, όπου παλαιότερα ανάβλυζε νερό και οι κάτοικοι του χωριού έπλεναν τις πατανίες (κλινοσκεπάσματα) εκμεταλλεόμενοι τη ροή του νερού που διευκόλυνε την απομάκρυνση των απόνερων.

Επίσης, πολλές φορές συναντάμε εκτός των οικισμών «σαρνίτσια», μικρές δεξαμενές νερού που κατασκευαζόταν ανοίγοντας πηγάδια στο έδαφος και κτίζοντας με πέτρα την ανωδομή τους έτσι ώστε το βρόχινο νερό να συγκεντρώνεται στο εσωτερικό τους και με κρουνοί και ποτίστρες να ποτίζουν τα ζώα.

Βιβλιογραφικές αναφορές και παραπομπές σε ιστοσελίδες:

- Σπανάκης Σ., «Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων», Γραφικές Τέχνες Γ.Δετοράκης, Ηράκλειο Κρήτης 1991, τόμος Β, σ.610-611.
- Παπαδάκη Ν. «Οι κρήνες της Σητείας» εκδ. Περιηγητικής Λέσχης Σητείας Σητεία 1992, σ. 82-84.
- «Θρησκευτικές Διαδρομές στο Νομό Λασιθίου» (στο διαδίκτυο: www.imis.gr).
- Gerola G., «Monumenti Veneti nell' isola di Creta» vol. II, Le chiese, Βενετία 1908, σ. 300 σημ.2.

Πρόσθετο Φωτογραφικό Υλικό:

Δυτική όψη της κρήνης στους Παπαγιαννάδες

3^η ΔΙΑΔΡΟΜΗ: ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΔΕΣ - ΕΤΙΑ - ΜΟΝΗ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ ΑΡΜΕΝΩΝ - ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ

ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΑΡΜΕΝΩΝ – ΧΑΝΔΡΑΣ

- **Ετιά**

Από το χωριό Παπαγιαννάδες με μια μικρή παράκαμψη στη διαδρομή του μονοπατιού E4 προς το χωριό Αρμένιοι, βρίσκεται ο μικρός εγκαταλελειμμένος οικισμός Ετιά που άκμασε κατά την Ενετική περίοδο όταν ανήκε στην οικογένεια De Mezzo. Ο οικισμός υπήρχε ήδη από τα Βυζαντινά χρόνια όπως μαρτυρούν ίχνη τοιχογραφιών στο ναό της Αγίας Αικατερίνης. Στις πηγές αναφέρεται με διάφορα παραπλήσια ονόματα (Σπανάκης 1991). Από τον Francesco Barozzi το 1577 ως Etea, στην ενετική απογραφή του 1583 από τον Καστροφύλακα ως Ettea με 564 κατοίκους, ο Basilicata τον αναφέρει το 1630 ως Ethea ενώ στη τουρκική απογραφή του 1671 αναφέρεται ως Nitye με 62 χαράτσια. Στην αιγυπτιακή απογραφή του 1834 τον βρίσκουμε ως Nethia με 2 χριστιανικές και 10 μουσουλμανικές οικογένειες. Το 1881 στην απογραφή γίνεται αναφορά στον οικισμό με το όνομα Ετηά με 18 χριστιανούς και 94 μουσουλμάνους κατοίκους, αποτελώντας τμήμα του τότε δήμου Χαντρά. Αργότερα, το 1900 με την αποχώρηση των Οθωμανών απομένουν σε αυτό 8 κάτοικοι.

Στον οικισμό δεσπόζει η επιβλητική **Έπαυλη De Mezzo** ή Σεράι (Κριτσωτάκη 2001), ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα βενετσιάνικης αρχιτεκτονικής στην Κρήτη. Η πρώτη φάση ανέγερσης της τοποθετείται στα τέλη του 15ου αιώνα ενώ η σημερινή της μορφή με τα αναγεννησιακά στοιχεία ανάγεται στις αρχές του 17ου αιώνα. Ήταν η κατοικία των ευγενών βενετών De Mezzo, φεουδαρχών της περιοχής όπως φαίνεται από το οικόσημο (Gerola 1917) που βρίσκεται στο θύρωμα της πρόσοψης πάνω από ανάγλυφες χίμαιρες με ανθοφόρους βλαστούς.

Το κτίριο έχει φρουριακό χαρακτήρα εξωτερικά, και περιβάλλεται από δύο περιβόλους. Αρχικά ήταν τριώροφη με επιβλητική κύρια είσοδο στη νότια πλευρά αλλά μετά από διαδοχικές καταστροφές σήμερα σώζεται μόνο το ισόγειο. Στο υπέρθυρο της εισόδου προς τους ορόφους, γύρω από ανάγλυφο διάκοσμο, που απεικονίζει μια κεφαλή μέσα σε κυκλική ταινία, είναι γραμμένη η εξής επιγραφή με κεφαλαία λατινικά γράμματα: «INTRA VOSTRA SIGNIORIA SENZA RISPETTO» δηλαδή: «ας μπει μέσα η αφεντιά σας χωρίς να ντρέπεται».

Την εποχή της Οθωμανικής περιόδου η έπαυλη χρησιμοποιήθηκε ως κατοικία Τούρκων αξιωματούχων. Τότε έγιναν οι εγκαταστάσεις του λουτρού στο ανώγειο¹ και ανεγέρθηκαν γύρω από την αυλή κι άλλα κτίσματα. Τελευταίος ένοικος υπήρξε ο γνωστός για τις θηριωδίες κατά των χριστιανών, Μεμέτακας ο επονομαζόμενος Σεραγιανός, γι' αυτό η έπαυλη είναι μέχρι σήμερα γνωστή με την ονομασία Σεράγιο - Σεράι.

Στην επανάσταση του 1828 οι Τούρκοι οχυρώθηκαν στην Έπαυλη για να σωθούν αλλά στο τέλος αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Μετά την αποχώρησή τους υπέστη πολλές καταστροφές, αφαιρέθηκε η ξύλινη στέγη της με αποτέλεσμα ο δεύτερος όροφος να καταρρεύσει.

Στο σεισμό του 1856, κατέπεσε μεγάλο μέρος των τοίχων του ορόφου και των και των εξωτερικών του κτισμάτων. Από τότε και ύστερα το κτίριο λεηλατήθηκε συστηματικά με αφαίρεση λίθινων μελών και οικοδομικού υλικού.

Το 1959 κηρύχτηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο από την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Στις επόμενες δεκαετίες έχουν γίνει σημαντικές εργασίες στερέωσης, αποκατάστασης και ανάδειξης του συγκροτήματος (Χρονάκη 2010).

Στην είσοδο της έπαυλης *De Mezzo* βρίσκεται η **κρήνη** (Παπαδάκη 1992) που αποτελείται από ένα μικρό δωμάτιο – δεξαμενή που δεχόταν νερό πιθανότατα από την πηγή «Καμαράκι», που βρίσκεται ψηλότερα και σε απόσταση 500 μ. Β.Α. του οικισμού των Αρμένων. Το νερό από την πηγή μετέφεραν πήλινοι σωλήνες (κουτούτα, *condotti*) όπως συνηθίζοταν εκείνη την εποχή. Έχει δύο προσόψεις, η μία προς την πλευρά της έπαυλης για χρήση από τους κατοίκους της έπαυλης και η άλλη προς το δρόμο για να ξεδιψούν οι περαστικοί. Στην τελευταία υπάρχει εντοιχισμένη λίθινη πλάκα με αστεροειδή διακόσμηση και επιγραφή όπου αναφέρεται η ημερομηνία κατασκευής (1701) και το όνομα του Επισκόπου Ιεράς Μελετίου Τριβιζά που πιθανόν την έκτισε για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Η κρήνη ήταν μερικώς κατεστραμμένη και αναστηλώθηκε το 2008 από το Υπουργείο Πολιτισμού.

Η κρήνη της έπαυλης De Mezzo

Στο άκρο του οικισμού βρίσκεται ο δίκλιτος **ναός της Αγίας Αικατερίνης και Γεννήσεως της Παναγίας**. Πρόκειται για δίκλιτο ναό με δύο κατασκευαστικές φάσεις. Το νότιο κλίτος αποτελούσε τον αρχικό ναό, στον οποίο σώζονται σπαράγματα τοιχογραφιών. Κατά την προσθήκη του βόρειου κλίτους, στη δεύτερη φάση οικοδόμησης στις αρχές του 17ου μ.Χ. αι., ενοποιήθηκε όλη η κατασκευή με στοιχεία αναγεννησιακής μορφολογίας, με κυρίαρχο το επιβλητικό κωδωνοστάσιο με την λιθανάγλυφη διακόσμηση και τα αετώματα με τις έλικες. Σύμφωνα με προφορικές παραδόσεις, λειτουργούσε και ως καθολικός και ως ορθόδοξος ναός. Στην οθωμανική περίοδο μετατράπηκε σε τζαμί. Μετά το 1899 μετατράπηκε και πάλι σε χριστιανικό ναό. Στη δυτική πλευρά του αύλειου χώρου σώζονται υπολείμματα επάλξεων παλαιότερης φάσης, ενδεχομένως μια αρχικής οχύρωσης.

Στα ανατολικά του οικισμού βρίσκεται ο μονόκλιτος θολοσκεπής **ναός του Αγίου Ιωάννη** που ανάγεται στον 15^{ος} – 16^{ος} αι. μ.Χ.. Στη νότια όψη υπάρχει η είσοδος με ανάγλυφο θύρωμα με ημικυκλικό τόξο και μικρό παράθυρο με ανάγλυφο διάκοσμο λαϊκής τεχνοτροπίας (Gerola 1908). Στην ίδια πλευρά υψώνεται το κτιστό κωδωνοστάσιο. Στην Ετιά υπήρχαν ακόμα την περίοδο της βενετοκρατίας, ο **ναός της Παναγίας** στο μέσο του οικισμού, σήμερα ερειπωμένος, του οποίου το μέγεθος και η επιμελημένη κατασκευή μαρτυρεί την σπουδαιότητα του καθώς και ο ημιερειπωμένος **ναός του Άγιου Αθανάσιου**, πίσω από την έπαυλη. Εκτός του οικισμού στα βόρεια σώζονται επίσης τα λείψανα του ερειπωμένου τοιχογραφημένου **ναού του Αγίου Κωνσταντίνου**, σχήματος ελεύθερου σταυρού.

Ο ναός της Αγία Αικατερίνης στην Ετιά

Ο ναός του Αγίου Ιωάννη στην Ετιά

Βιβλιογραφικές Αναφορές και παραπομπές σε ιστοσελίδες:

- Σπανάκης Σ., «Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων», Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο Κρήτης 1991, τόμος Α. σ 260–26.
- Κριτσωτάκη Ν. «Η ενετική έπαυλη των Dei Mezzo στην Ετιά Σητείας», Πεπραγμένα Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο 2001, τομ.Β, σ. 347-364
- Gerola G., “Monumenti veneti nell’isola di Creta”, Βενετία 1917 Vol. III, σ. 310-314
- Χρονάκη Δ., «Οι εργασίες αναστήλωσης της έπαυλης των De Mezzo στην Ετιά Σητεία» Αρχαιολογικό έργο Κρήτης 2, Πρακτικά της 2ης συνάντησης, Ρέθυμνο 2010 σ. 120-122
- Παπαδάκη Ν.Π. «Οι κρήνες της Σητείας », Σητεία 1992 εκδ. Περιηγητικής Λέσχης Σητείας, σ. 52-53
- Διαδικτυακός τόπος: (<http://www.medieval-etia-pafos.gr>)
- Gerola G., «Monumenti Veneti nell’isola di Creta» Le chiese, Βενετία 1908, vol. II, σ. 262 εικ.324

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Λεπτομέρεια του θυρώματος της έπαυλης

Παράθυρο του ναού Αγ. Ιωάννη

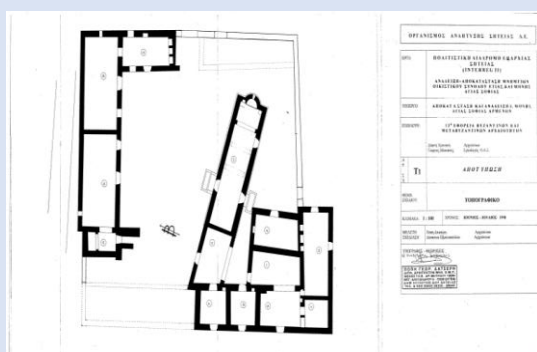
- **Αρμένιοι**

Μετά την Ετιά βρίσκεται το γραφικό χωριό των Αρμένων με τους δεκάδες ανεμόμυλους, που αντλούσαν κάποτε νερό από τα πηγάδια, σε υψόμετρο 560 μ. στο ομώνυμο οροπέδιο, περίπου 27 χλμ. από τη Σητεία. Το τοπωνύμιο προέρχεται από τις οικογένειες των Αρμενίων στρατιωτών που εγκαταστάθηκαν εκεί μετά την ανακατάληψη της Κρήτης από τον Νικηφόρο Φωκά το 961 (Παπαδάκη 2000). Ο οικισμός (Σπανάκη 1991) αναφέρεται ως Armenus το 1577 από τον Francesco Barozzi και στην ενετική απογραφή του 1583 από τον Καστροφύλακα με 428 κατοίκους. Με την ίδια ονομασία αναφέρεται επίσης από τον Basilicata το 1630 και στην τουρκική απογραφή του 1671, με 78 χαράτσια ενώ στην αιγυπτιακή απογραφή του 1834 αναφέρεται ως Armeni με 20 χριστιανικές και 8 τουρκικές οικογένειες. Το 1881 όλοι οι κάτοικοι του ήταν χριστιανοί και ανήκε στο δήμο του Χαντρά.

Στο χωριό βρίσκονται οι βυζαντινοί ναοί της Κοίμησης της Θεοτόκου, του Αγίου Ιωάννη και του Αγίου Γεωργίου. Σήμερα σώζεται μόνο ένα μέρος των τοιχογραφιών του ναού του Αγίου Γεωργίου. Ο ναός του Αγίου Ιωάννη έχει ασβεστωθεί όπως και ο ναός της Κοιμήσεως, που υπέστη μεγάλη καταστροφή από τους Τούρκους το 1829 και στη συνέχεια οι τοιχογραφίες που είχαν απομείνει καλύφθηκαν με ασβέστη.

Στον κάμπο των Αρμένων, που είναι κατάφυτος με αμπελώνες, βρίσκεται το **μοναστηριακό συγκρότημα της Αγίας Σοφίας**. Η ανακαίνιση του συγκροτήματος γύρω από τον αρχικό ναό χρονολογείται το 1634, σύμφωνα με επιγραφή που υπήρχε στο κατεστραμμένο σήμερα θύρωμα (Gerola 1932). Η μονή είχε οχυρό χαρακτήρα και βάσει παλιάς φωτογραφίας του κατεστραμμένου θυρώματος φαίνεται ότι είχε έντονη ομοιότητα με την είσοδο της Μονής Τοπλού. Στο κέντρο του περιβόλου βρίσκεται ο ναός της Αγίας Σοφίας ενώ περιμετρικά υπάρχουν οι πτέρυγες των κελιών με ερειπωμένα σήμερα τα περισσότερα κτίσματα. Ο ναός είναι μονόκλιτη βασιλική και έχει ανεγερθεί σε δύο φάσεις. Στην αρχική φάση ανήκει το ανατολικό τμήμα με το Ιερό, που έχει χαμηλότερο ύψος. Στη συνέχεια, κατά την ανακαίνιση του συγκροτήματος, ο ναός επεκτάθηκε προς τα δυτικά. Διαθέτει μία είσοδο προς τη βόρεια πλευρά της αυλής και μία άλλη προς τη νότια, με πλούσια διακοσμημένα αετώματα, και οι δύο στο τμήμα της προσθήκης. Τα διακοσμητικά λιθανάγλυφα στα θυρώματα και στα παράθυρα στις όψεις του ναού, τα στοιχεία των κελιών και η επιμελημένη πλακόστρωση της αυλής μαρτυρούν ιδιαίτερη φροντίδα στην κατασκευή. Η μονή λεηλατήθηκε την Οθωμανική εποχή. Όταν ο Όσιος Ιωσήφ ο Γεροντογιάννης το 1866 κατέφυγε στο έρημο τότε Μοναστήρι, ανακαίνισε τμήμα των ερειπωμένων κτηρίων. Από το 1870 μέχρι το 1884 στη μονή λειτούργησε και σχολείο.

Μοναστηριακό συγκρότημα της Αγίας Σοφίας.

Στο οροπέδιο των Αρμένων, ανατολικά της Μονής της Αγίας Σοφίας, μέσα στους απότομους βράχους, διακρίνεται η λιθόκτιστη πρόσοψη του **σπηλαιώδους ναού του Αγίου Πνεύματος**. Στο βάθος της σπηλιάς είναι διαμορφωμένο το Ιερό και στο ίδιο ύψος με την απόληξη του τέμπλου είναι τοποθετημένο ένα κανάτι για να συλλέγει το αγίασμα από το μοναδικό σημείο του σπηλαίου όπου έχουμε σταγονορροή, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, κατά τη συγκεκριμένη στιγμή, την ημέρα που γίνεται λειτουργία. Οι κάτοικοι των Αρμένων αλλά και των γειτονικών χωριών τιμούν ιδιαίτερα το ξωκλήσι και διηγούνται πολλές ιστορίες για τα θαύματα που έγιναν με το αγίασμα του. Το νερό αδιάκοπα μέσα στους αιώνες, σχετίζεται άμεσα με τη λατρεία και τη θεραπεία. Στην αρχαιότητα το νερό παίρνει μορφή και θεοποιείται, όπως συνέβη στις περιπτώσεις των ποταμών. Σε ιαματικές πηγές πραγματοποιούνταν τελετουργίες και θεραπευτικές πρακτικές. Στο χριστιανισμό το νερό είναι το μέσο μέσα από το οποίο διοχετεύεται η θεία χάρη, αγιάζεται και θεραπεύει τις διάφορες ασθένειες. Ανήμερα του Αγίου Πνεύματος, οι κτηνοτρόφοι της περιοχή προσφέρουν μεγάλη ποσότητα από γάλα που το βράζουν επιτόπου και το δίνουν στους πιστούς. Λίγο πιο ψηλά βρίσκεται άλλος ένας σπηλαιώδης ναός που φτιάχτηκε ως τάμα πιστού αλλά δεν εγκαινιάστηκε και δεν έχει λειτουργηθεί.

Ναός του Αγίου Πνεύματος

Βιβλιογραφικές Αναφορές και παραπομπές σε ιστοσελίδες:

- Παπαδάκη Ν.Π., «Σητεία, η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου», εκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία 2000 σ. 20-21
- Σπανάκης Σ., «Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων», Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο Κρήτης 1991, τόμος Β, σ. 517.
- Gerola G, «Monumenti veneti dell'isola di Creta», vol. IV, Βενετία 1932, σ.591, (φωτογραφία του θυρώματος 990)
- Διαδικτυακός τόπος Ιεράς Μητροπόλεως Ιεραπόλινος και Σητείας (<http://www.imis.gr>)

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Μοναστηριακό συγκρότημα Αγίας Σοφίας-Πτέρυγα των κελιών

*Ο σπηλαιώδης ναός του
Αγ. Πνεύματος και το
εσωτερικό του*

4η ΔΙΑΔΡΟΜΗ: ΧΑΝΔΡΑΣ – ΒΟΙΛΑ – ΖΗΡΟΣ

- **Χανδράς**

Στο Οροπέδιο των Αρμενοχαντράδων, όπως συνηθίζουν να αποκαλούν οι κάτοικοι της περιοχής το οροπέδιο, βρίσκεται το καταπράσινο χωριό Χανδράς ή Χαντράς, 23 χλμ. από τη Σητεία. Ήταν κεφαλοχώρι με σημαντικό πληθυσμό και λέγεται ότι οι Άραβες Σαρακηνοί, πρώτοι άποικοι του, το ονόμασαν έτσι από τη λέξη *Hándra* (Αγγελάκης) που σημαίνει πράσινο ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι το όνομα του προέρχεται από την αραβική λέξη χεντέρ-ερ, που σημαίνει πρωτεύουσα, λόγω του πληθυσμού του. Αναφέρεται από το Barozzi ως *Ghandra* (Σπανάκης 1991), στη ενετική απογραφή του 1583 από το Καστροφύλακα αναφέρεται ως *Candra* και *Chandra* με 403 κατοίκους αλλά και κατά τη Οθωμανική περίοδο υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα και μεγαλύτερα χωριά της Επαρχίας. Η περιοχή του Χανδρά φαίνεται ότι κατοικήθηκε από την αρχαιότητα όπως μαρτυρούν μνημεία όλων των εποχών (Παπαδάκη 2000). Στη θέση Πλακαλώνια βρέθηκαν μινωικές αρχαιότητες και τάφοι, στο ύψωμα Ξυκέφαλο υπήρχε ιερό κορυφής, στη Κορφή ή Κοπράνι προϊστορική ακρόπολη και στη τοποθεσία Πλακόσπηλιος υπήρχε ρωμαϊκός οικισμός και τάφοι. Κοντά στο χωριό βρίσκεται η τοποθεσία Γουντάς, με το σπηλαιώδες ξωκκλήσι της Ζωοδόχου Πηγής, καθώς και οι ερειπωμένοι οικισμοί με εξαιρετικές παλιές εκκλησίες όπως αυτός της Βόιλας με το ναό του Αγίου Γεωργίου του 15ου αιώνα, του Αγίου Παντελεήμονα με τον ομώνυμο ναό και το Πάνω Παντέλη με το ναό της Μεταμορφώσεως με εξαιρετικής τέχνης τοιχογραφίες και χάραγμα του 1486.

Μέσα στον οικισμό του Χαντρά βρίσκεται ο δίκλιτος, λιθόκτιστος, θολοσκεπής **ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και Ευαγγελισμού**. Το κλίτος της Κοιμήσεως της Θεοτόκου ανάγεται στην εποχή της βενετοκρατίας, στον 15^ο -16^ο αι., και έφερε τοιχογραφικό διάκοσμο¹, που δυστυχώς σήμερα είναι κατεστραμμένος στα περισσότερα σημεία. Το κλίτος του Ευαγγελισμού προστέθηκε μετά τη δεκαετία του 1960. Στη νότια όψη βρίσκεται η είσοδος με ανάγλυφο θύρωμα με ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο, πάνω από το οποίο υψώνεται το κτιστό κωδωνοστάσιο. Στη δυτική πλευρά του υπάρχει παράθυρο με λαξευτό πλαίσιο και λιθανάγλυφο ρόδακα. Στη βόρεια όψη με πρόσβαση από την αυλή υπάρχει δεύτερη νεότερη είσοδος.

Στο κέντρο του οικισμού βρίσκεται επίσης, ο μικρός λιθόκτιστος, θολοσκεπής **ναός του Αγίου Δημητρίου** με το ανάγλυφο θύρωμα με οζυκόρυφο ανακουφιστικό τόξο στη νότια όψη του και το μικρό κτιστό κωδωνοστάσιο. Στη δυτική όψη του υπάρχει ένα λιθόκτιστο παράθυρο και μια μικρή φωτιστική θυρίδα στην αψίδα του ιερού. Ο ναός δηλώνεται στην απογραφή (Χρονάκη 2010) των ορθόδοξων ναών του 1637. Φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκε κάποια ανακαίνιση το 1836, σύμφωνα με χάραγμα που υπάρχει στο τύμπανο της εισόδου.

Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου

Ναός του Αγίου Δημητρίου

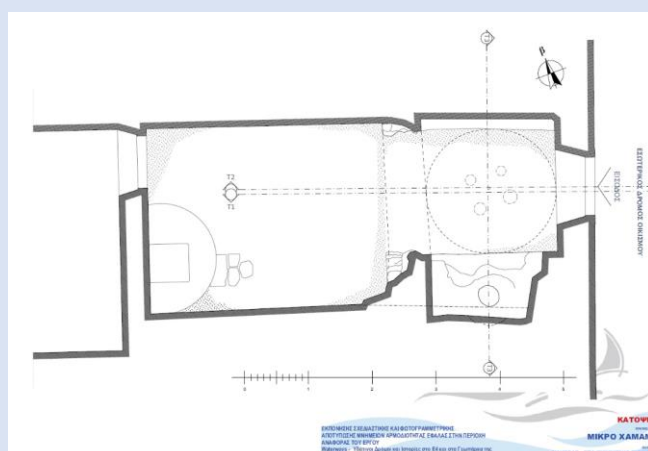
Στον Χανδρά βρίσκονται επίσης τα ερείπια του μικρού **οθωμανικού χαμάμ**. Το χαμάμ ήταν σημείο συνάντησης, ξεκούρασης και σωματικού εξαγνισμού των Οθωμανών που ζούσαν στην περιοχή. Πρόκειται για μικρό λουτρό, ενσωματωμένο σήμερα σε ιδιωτικό κτήριο το οποίο έχει καταστρέψει μέρος του. Το σωζόμενο τμήμα στεγάζεται με τρούλο, με φωτιστικές οπές, και διαθέτει χώρο καύσης («καζάνι») στη μία πλευρά. Στον συνεχόμενο χώρο υπάρχει στόμιο δεξαμενής νερού ή πηγαδιού, από το οποίο γινόταν η άντληση του νερού.

Το οθωμανικό χαμάμ

Ο τρούλος του χαμάμ

Κάτοψη

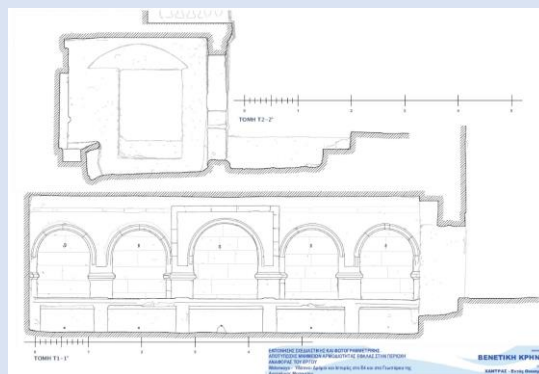
Στον οικισμό σώζονται ακόμα κτίρια με βενετσιάνικες επιρροές καθώς και μια εξαιρετική **κρήνη** (Παπαδάκη 1992) με μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία της ενετικής εποχής. Αποτελείται από ένα δωμάτιο - δεξαμενή, με σειρά από πέντε κρήνες στην όψη, με αντίστοιχες γούρνες μέσα σε πέντε τόξα που βαίνουν σε παραστάδες. Το δάπεδο της δεξαμενής φτάνει στο ύψος των εξωτερικών κρουνών ώστε να διοχετεύεται σε αυτούς όλο το νερό του εσωτερικού της. Στα τύμπανα των τόξων είναι καρφωμένες σιδερένιες σφήνες με στρογγυλή κεφαλή που χρησίμευαν για να δένουν τα ζώα. Μπροστά από τις κρήνες υπάρχει ανοιχτή στοά της οποίας η πρόσοψη αποτελείται από δύο ωραία λαξευμένα ημικυκλικά τόξα που πατούν σε τρεις αψιδοστάτες και το σύνολο στέφεται από ευθύγραμμη ανάγλυφη κορνίζα με οδοντωτή διακόσμηση. Στο κέντρο της πρόσοψης έχει αφαιρεθεί εντοιχισμένος λίθος που πιθανόν να έφερε επιγραφή ή κάποιο οικόσημο. Στη δεξιά πλευρά υπάρχει το παράθυρο - θυρίδα ελέγχου. Στην οροφή της όλης κατασκευής, το 1947 έγινε προσθήκη ορόφου που στέγασε το Κοινοτικό κατάστημα, με αποτέλεσμα την μεγάλη αλλοίωση της κατασκευής.

Η κρήνη στον Χανδρά

Η κρήνη κατά τομή

Στο νεότερο τμήμα του οικισμού βρίσκεται ο δίκλιτος **ναός του Αγίου Χαραλάμπους και του Τιμίου Σταυρού** που είναι θολοσκεπής με επιβλητικό κωδωνοστάσιο στη νότια είσοδο του. Η μορφολογία του ναού παρουσιάζει νεοκλασικά χαρακτηριστικά που χρονολογούνται περί τα τέλη του 19ου αιώνα (μεταξύ 1870-1890, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες).

Το εσωτερικό του ναού του Αγίου Χαραλάμπους και του Τιμίου Σταυρού

Στο ανατολικό άκρο του οικισμού βρίσκεται ο μικρός κοιμητηριακός **ναός της Παναγίας** που είναι λιθόκτιστος με οξυκόρυφο θόλο και οριζόντια απότμηση στο ανώτερο τμήμα της δυτικής πρόσοψής του. Στη δυτική πλευρά βρίσκεται η είσοδος με θύρωμα με οξυκόρυφο τόξο που κοσμείται με επάλληλες γλυφές και ανάγλυφο σταυρό στο υπέρθυρο. Στο εσωτερικό είναι εμφανή τα οξυκόρυφα τόξα (σφενδόνια) που υποβαστάζουν το θόλο και καταλήγουν σε ανάγλυφα «φουρούσια». Στο χαμηλό τμήμα του θόλου κοντά στη κόγχη του ιερού ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αποτελούν τα κεραμικά ηχεία που βελτιώνουν την ακουστική του ναού. Στην αψίδα του ιερού υπάρχει μικρή φωτιστική θυρίδα με θωράκιο με λιθανάγλυφο διάκοσμο. Στη δυτική όψη μια απλή μεταλλική κατασκευή στηρίζει την ορειχάλκινη καμπάνα που διαθέτει καλοδουλεμένο ανάγλυφο διάκοσμο με παράσταση ανθεμίων και τη μορφή της Παναγίας.

Ναός της Παναγίας στον Χανδρά

Η έλλειψη τρεχούμενου νερού στην περιοχή του οροπέδιο των Αρμενοχαντράδων, έστρεψε τους κατοίκους να κατασκευάσουν, κατά τις αρχές του 20ού αιώνα, συστάδες από αντλητικούς ανεμόμυλους που αξιοποιούν τους ισχυρούς ανέμους, για την άντληση των υπόγειων αποθεμάτων νερού. Οι μεταλλικοί αντλητικοί ανεμόμυλοι διαδόθηκαν ευρέως για την εξυπηρέτηση των αναγκών άρδευσης των καλλιεργειών και ποτίσματος των κοπαδιών. Στο Χανδρά, ακόμα σήμερα, βλέπουμε αρκετούς από αυτούς τους παλιούς μεταλλικούς ανεμόμυλους με τις φτερωτές που δεν χρησιμοποιούνται πια.

Βιβλιογραφικές Αναφορές και παραπομπές σε ιστοσελίδες:

- Αγγελάκης Εμ., “Σητειακά”, τομ. Α΄, σ. 20
- Σπανάκης Σ., «Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων», Γραφικές Τέχνες Γ.Δετοράκης, Ηράκλειο Κρήτης 1991, τόμος Β, σ. 823
- Παπαδάκη Ν.Π., «Σητεία, η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου», εκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία 2000 σ. 176, σ. 26-30
- Διαδικτυακός τόπος: (<http://www.medieval-etia-pafos.gr>)
- Χρονάκη Δ. «Τα ορθόδοξα εκκλησιαστικά μνημεία του Διαμερίσματος Σητείας μέσα από την Απογραφή του 1637» Πεπραγμένα Ι΄Διεθνούς Κρητολογικού, Χανιά 2010 σ.159
- Παπαδάκη Ν.Π. «Οι κρήνες της Σητείας », εκδ. Περιηγητικής Λέσχης Σητείας, Σητεία 1992, σ. 118-122.
- Διαδικτυακός τόπος: (<http://www.medieval-etia-pafos.gr>)

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Λεπτομέρειες από το εσωτερικό του οθωμανικού χαμάμ

- **Βόλια**

Στην ανατολική πλευρά του οροπεδίου περίπου 1 χλμ. από τον Χανδρά βρίσκεται ο ερημωμένος οικισμός Βόλια (Παπαδάκη 2000). Η απότομη πλαγιά στην οποία είναι κτισμένος προς τα νοτιοανατολικά δημιουργεί φυσική οχύρωση, ενώ χαμηλό τείχος που σώζεται τμηματικά, οχυρώνει την υπόλοιπη περίμετρο προς την κοιλάδα. Το τοπωνύμιο (Χρονάκη 2016) προέρχεται από τον ιδρυτή του οικισμού, βυζαντινό αξιωματούχο, με επώνυμο Βοΐλας ή Βόλιας, ή, από την λέξη βοΐλας, βολιάς όπως αποκαλούσαν οι βυζαντινοί τον επιφανή πολεμιστή. Η ύπαρξη του οικισμού ανάγεται στη μέση βυζαντινή περίοδο (10ος-12ος αι.) σύμφωνα με τις πηγές. Στην ενετική απογραφή του Καστροφύλακα το 1583 αναφέρεται ως Voila με 299 κατοίκους, στην οθωμανική απογραφή του 1832 κατοικούσαν μία χριστιανική και 5 μουσουλμανικές οικογένειες ενώ το 1875 είχε 25 χριστιανούς και 25 μουσουλμάνους κατοίκους. Από τα τέλη του 19ου αιώνα παράκμασε σταδιακά και εγκαταλείφθηκε.

Ο ερημωμένος οικισμός της Βόλιας

Στο ψηλότερο σημείο της πλαγιάς σώζεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου σημαντικό μνημείο της Βόιλας. Πρόκειται για ένα δίκλιτο ναό με δύο φάσεις κατασκευής. Στην πρώτη φάση ανήκει το νοτιοανατολικό τμήμα του κλίτους του Αγίου Γεωργίου ενώ αργότερα προστέθηκε η προς δυσμάς επέκταση του αρχικού κλίτους καθώς και το βόρειο δεύτερο κλίτος, αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη Θεολόγο. Τα δύο κλίτη επικοινωνούν με μεγάλα τοξωτά ανοίγματα. Το οξυκόρυφο θύρωμα έχει λιθανάγλυφη διακόσμηση ενετικής τεχνοτροπίας και φέρει στο υπέρθυρο οικόσημα, πιθανότατα των Salomon (Σαλομών/Σαλαμών), οικογένειας ευγενών οι οποίοι είχαν φέουδα στον οικισμό και την ευρύτερη περιοχή. Η επέκταση του ναού έγινε για να φιλοξενήσει τον οικογενειακό τάφο των Σαλαμών όπως φαίνεται από τις επιγραφές.

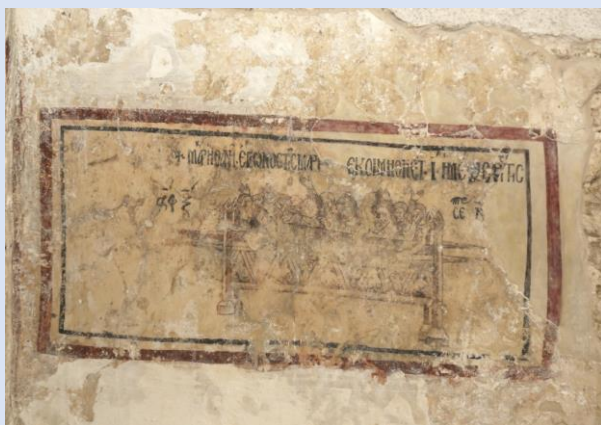

Ναός του Αγίου Γεωργίου

Στη νοτιοδυτική γωνία υπάρχει αρκοσόλιο (ταφικό μνημείο) με τοιχογραφημένο τύμπανο που απεικονίζει τη Θεοτόκο ένθρονη Βρεφοκρατούσα, δεξιά και αριστερά της τους κήτορες του ναού. Σύμφωνα με το Gerola (Gerola 1908) πρόκειται για τον Βενετό Πατρίκιο Γεώργιο Σαλαμό, στα αριστερά, ντυμένο στα μαύρα με λευκά γένια και δίπλα του μια γυναίκα με μοβ φούστα ενώ δεξιά ο γιός του ντυμένος με κρητική φορεσιά κρατά από τον ώμο μια γυναίκα με μακρύ λευκό φόρεμα και ανάμεσα τους ένα παιδί κρατά από το χέρι την γυναίκα και κάτω από την παράσταση μια επιτύμβια έμμετρη επιγραφή, λέει:

«Ω τύμβε πικρέ και πολλών πόνων γέμω(ν), έχω σε και βλέπω σε εχθρών και φίλον, φίλον μεν ως έχοντα τους πεφειλμένους εχθρόν δε ως φθείροντα αυτών τα κάλλει»

Στα αριστερά της Θεοτόκου υπάρχει μια άλλη επιγραφή με το όνομα του κήτορα «Γεώργιος ο Σαλαμός» και την χρονολογία 1518. Σύμφωνα με τους μελετητές, η οικογένεια αυτή ταυτίζεται με την οικογένεια των προγόνων του Εθνικού μας ποιητής Διονύσιου Σολωμού (Σπανάκης 1958). Στον δυτικό τοίχο, πάνω από τον ίδιο τάφο υπάρχει άλλη μία μικρή τοιχογραφία σε ορθογώνιο πλαίσιο η οποία αναπαριστά σκηνή επικήδειου θρήνου και φέρει επιγραφή με χρονολογία 1560.

Τοιχογραφία επικήδειου θρήνου

Αρκοσόλιο με τοιχογραφημένο τύμπανο

Διαβαίνοντας τα στενά πλακόστρωτα σοκάκια τα ερειπωμένα κτήρια των σωζόμενων ενετικών κατοικιών με τις καμάρες φανερώνουν την ευημερία και την ανάπτυξη του οικισμού κατά την περίοδο αυτή. Το επιβλητικότερο κτήριο είναι ο τριώροφος **Πύργος της Βόιλας** ή «**του Τζεν Αλή**» (Gerola 1917). Η επιμελημένη τριώροφη κατασκευή με την αντηριδωτή βάση (scarpa), το λαξευτό κορδόνι, τα επιμελημένα εξωτερικά και εσωτερικά ανοίγματα, τα ωραία δάπεδα στον όροφο, ακολουθεί τα βενετσιάνικα πρότυπα του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Αποτελείται από δύο θολωτούς οξυκόρυφους χώρους που επικοινωνούν μεταξύ τους στο ισόγειο, με εσωτερική πέτρινη σκάλα ανόδου προς τον όροφο ο οποίος αποτελείται αντίστοιχα από δύο χώρους, με ίχνη παταριού (οντά) στο νοτιοδυτικό τμήμα.

Πύργος της Βόιλας

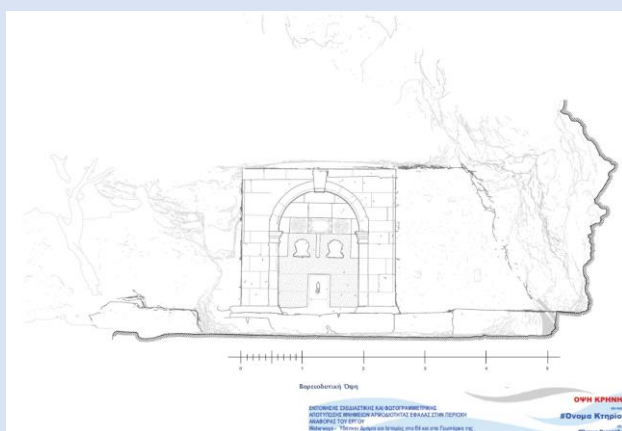
Την Οθωμανική περίοδο ο Πύργος χρησιμοποιήθηκε ως έδρα και κατοικία διοικητών του τάγματος των γενιτσάρων. Ο γνωστότερος ανάμεσά τους υπήρξε ο χριστιανομάχος γενίτσαρος Τζέν Αλή. Στο θύρωμα της εισόδου υπάρχει πλούσια διακόσμηση με τα χαρακτηριστικά τούρκικα σύμβολα όπως ρόδακες, μπαλτάς, κυπαρίσσια ενώ στο κέντρο υπάρχει τούρκικο επίγραμμα με ημερομηνία Εγίρας 1153 που ισοδυναμεί με το έτος 1742 του Χριστιανικού ημερολογίου. Φαίνεται ότι το θύρωμα, που κατασκευάστηκε στη βενετοκρατία, δέχτηκε επισκευές κατά την οθωμανική περίοδο, εποχή στην οποία ανάγεται η πλούσια διακόσμηση.

Θύρωμα της εισόδου και διακοσμητικά στοιχεία

Στην νότια πλευρά του Πύργου υπάρχει ο ερειπωμένος μικρός δίκλιτος **ναός του Αγίου Παντελεήμονα**. Είναι κτίσμα εποχής βενετοκρατίας (τέλους 16^{ου} - αρχών 17^{ου} αιώνα) με επιμελημένη αρχική κατασκευή, όπως μαρτυρεί η ανάγλυφη διακόσμηση στα φουρούσια του σφενδονίου και η διαμόρφωση των δύο θόλων αλλά έχει υποστεί μεγάλες καταστροφές στις τοιχοποιίες, το ιερό και τη νότια είσοδο του.

Την ύδρευση του οικισμού εξασφάλιζαν δύο **κρήνες** (Παπαδάκη 1992), με λεπτά διακοσμητικά σχέδια στις προσόψεις τους που ακόμα σήμερα δροσίζουν τους περαστικούς. Στη θέση «Κρύο νερό», βρίσκεται η **μεγάλη οθωμανική κρήνη** του οικισμού, που αποτελείται από ένα δωμάτιο – δεξαμενή με διακοσμημένη πρόσοψη. Το τόξο της πρόσοψης κορυφώνεται σε κλειδί – λοφίο και βαίνει σε στενές παραστάδες με επίκρανα. Στο τύμπανο του τόξου υπάρχουν δύο περίτεχνες μικρές κόγχες και διακοσμητική ζώνη με ανάγλυφους εικοσάφυλλους ρόδακες. Ανάμεσα τους, ένα κόσμημα - πλαίσιο με μικρούς ρόδακες και ρόμβους στα τέσσερα άκρα του φαίνεται ότι έχει αποξεστεί στο κέντρο. Συνήθως στο σημείο αυτό υπήρχαν επιγραφές που ανέφεραν το δωρητή, το χρόνο κατασκευής, το όνομα της κρήνης και σε κάποιες περιπτώσεις στίχους από το Κοράνι.

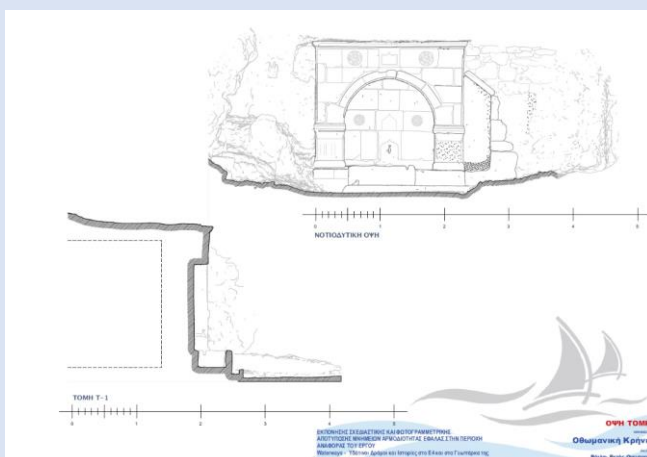
Η μεγάλη οθωμανική κρήνη της Βόιλας

Βορειοδυτική όψη

Δυτικά του οικισμού βρίσκεται η **μικρή οθωμανική κρήνη** με ωραίο διάκοσμο και επιγραφή στην πρόσοψη της. Αποτελείται από ένα δωμάτιο - δεξαμενή με πρόσοψη κτισμένη με ορθογώνιους ασβεστόλιθους που στέφεται από γείσο ενώ στον πλάγιο τοίχο υπάρχει η ξεχειλίστρα. Το τόξο της πρόσοψης βαίνει σε παραστάδες πλάτους όσο η υπόλοιπη πρόσοψη. Πάνω από αυτό υπάρχουν δύο ανάγλυφα κοσμήματα με οθωμανική επιγραφή ανάμεσα τους, η οποία έχει αποξεστεί με αιχμηρό εργαλείο. Στο τύμπανο του τόξου, πάνω από το χάλκινο κρουνό, υπάρχουν κυκλικά κοσμήματα και ανάμεσα τους χαραγμένη κόγχη που δεν έχει εκβαθυνθεί.

Η μικρή οθωμανική κρήνη της Βόλας

Νοτιοδυτική όψη

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Παπαδάκη Ν.Π., «Σητεία, η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου», εκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία 2000 σ. 26-30
- Χρονάκη Δ., "Ο νομός Λασιθίου κατά τη βυζαντινή περίοδο". Ο νομός Λασιθίου και η ιστορία του, τ. Α. Άγιος Νικόλαος: Εταιρία Γραμμάτων και Τεχνών Ανατολικής Κρήτης, 2016, σ.316.
- Gerola G., «Monumenti Veneti nell'isola di Creta» Le chiese, Βενετία 1908, vol. II, σ. 339 και πίν. 17.
- Σπανάκης Στ, «Η οικογένεια των Σολομών της Κρήτης», Κρητικά Χρονικά τομ. ΙΒ΄, 1958 σ.415- 416, 450-451.
- Gerola G. "Monumenti veneti nell'isola di Creta", Vol. III, Βενετία, 1917, σ.315- 316, φωτ. 218.
- Παπαδάκη Ν.Π. «Οι κρήνες της Σητείας», εκδ. Περιηγητικής Λέσχης Σητείας, Σητεία 1992, σ. 45- 49.

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Ναός Αγ. Παντελεήμονα πρόσοψη και εσωτερικό

- **Ζήρος**

Στη νότια έξοδο του Χανδρά ο ασφαλτοστρωμένος δρόμος οδηγεί στον οικισμό Ζήρος που είναι κτισμένος στους νότιους πρόποδες του υψώματος «Εγκρεμνός» (785 μ.), στο βορειοδυτικό άκρο του καταπράσινου ομώνυμου οροπεδίου με τους χαρακτηριστικούς ανεμόμυλους. Υπάρχουν πολλές εκδοχές για την προέλευση του ονόματος του χωριού, που αναφέρεται ως προελληνικό, αλλά καμία επιβεβαιωμένη (Παπαδάκη 1989).

Η περιοχή της Ζήρου κατοικήθηκε από την αρχαιότητα όπως δηλώνει το πλούσιο αρχαιολογικό απόθεμα όλων των εποχών που υπάρχει παρόλο που δεν έχουν γίνει συστηματικές ανασκαφικές έρευνες . (Παπαδάκη 2000). Στη Βρύση Χαμαίτουλου και στη θέση Φουκάς υπάρχουν μινωικοί οικισμοί, στη θέση Πυργάλες υπάρχουν ερείπια μινωικής έπαυλης, στη θέση Πεντάλιτρο μινωική ακρόπολη, στη θέση Ανεμομούλια υστερομινωικό κτίριο, στο Σταλό μινωικοί τάφοι και πρωτογεωμετρικός οικισμός, στο Κατσουλιανό και στον Κάτω Σταλό βρέθηκαν κυκλικοί και θολωτοί τάφοι, στις θέσεις Άγιος Ιωάννης και στο Κατεργάρη Παπά Πηγάδι αρχαϊκοί οικισμοί. Στην γύρω περιοχή υπάρχουν επίσης σπηλαιοβάραθρα και καταβόθρες, με πιο γνωστά τα σπήλαια της Αγγιλιάς, της Λυγιάς και το σπήλαιο του Βοεβόδα στον Λαγκαδά.

Η παλαιότερη αναφορά του οικισμού (Σπανάκης 1993) γίνεται από τον Francesco Barozzi το 1577 ως Siro ενώ το 1581 αναφέρεται σε συμβόλαιο ότι ήταν μητρικό φέουδο του Ανδρέα Κορνάρου. Στην ενετική απογραφή του 1583 του Πέτρου Καστροφύλακα, αναφέρεται ως Siro με 448 κατοίκους και από το Francesco Basilicata το 1630 ως Sciro. Στην τουρκική απογραφή του 1671 αναφέρεται ως Ziro με 84 χαράτσια. Στην αιγυπτιακή απογραφή του 1834 αναφέρεται ότι είχε 30 τουρκικές και 30 χριστιανικές οικογένειες. Στην απογραφή του 1881 αναφέρεται ως Ζήρος με 433 χριστιανούς και 186 μουσουλμάνους κατοίκους και υπαγόταν στο δήμο Χαντρά.

Ο οικισμός διατηρεί, ακόμη και σήμερα, αρχιτεκτονικά στοιχεία από τη Βυζαντινή, την Ενετική και την Οθωμανική περίοδο. Παλαιότερα, στη θέση της σημερινής κεντρικής πλατείας υπήρχε μια μικρή λίμνη ενώ σήμερα συναντούμε μια τεχνητή λιμνούλα Ν.Δ. του οικισμού, σημαντικό υδροβιότοπο της περιοχής. Σώζονται αρκετοί μεταλλικοί ανεμόμυλοι για την άντληση νερού που οι περισσότεροι δεν λειτουργούν πια. Κοντά στην κεντρική πλατεία βρίσκεται ένας εκσυγχρονισμένος ανεμόμυλος που μέχρι πρόσφατα τροφοδοτούσε τη δεξαμενή του χωριού με νερό από το πηγάδι.

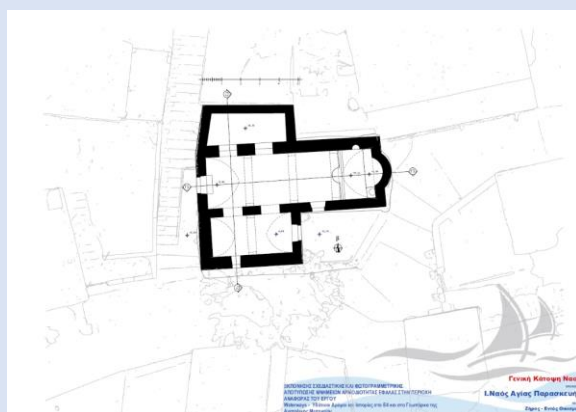
Το λιμναίο της Ζήρου και ανεμόμυλος

Η Ζήρος είναι συνδεδεμένη με το τραγικό ιστορικό γεγονός της Θυσίας των Σκαλιωτών (κατοίκους των γειτονικών Σκαλιών) που κατόπιν προδοσίας παγιδεύτηκαν από τους Τούρκους στο ναό της Αγίας Παρασκευής.

Ο ναός της **Αγίας Παρασκευής ή Santa Veneranda** κατά τους Βενετούς, πέρα της ιστορικής σημασίας της, παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για την τυπολογία της και κυρίως για τις τοιχογραφίες της που θεωρούνται οι τελευταίες της κρητικής παράδοσης αφού στη συνέχεια, από τα μέσα του 16ου αιώνα επικράτησε η χρήση των φορητών εικόνων.

Πρόκειται για ένα ναό τριμερή (Gerola 1908), κατασκευασμένο σε διαφορετικές εποχές. Το νότιο κλίτος είναι το παλαιότερο, στο οποίο σώζεται η τοιχογραφία της Αγίας Παρασκευής πάνω από το εσωτερικό υπέρθυρο της εισόδου, με χρονολογία 1523 (Παπαδάκη 1989). Το κεντρικό κλίτος έχει μεγαλύτερο μήκος από τα άλλα δύο και επικοινωνεί με αυτά με χαμηλά τόξα που στηρίζονται σε ογκώδεις πεσσούς, διακοσμημένους με επίκρανα με κορνίζα σε μορφή πλεξίδας. Το βόρειο κλίτος με χαμηλό θόλο είχε χρησιμοποιηθεί επί σειρά ετών ως οστεοφυλάκιο για τα οστά των Σκαλιωτών, ενώ σήμερα η οστεοθήκη βρίσκεται στο νότιο κλίτος. Η κύρια είσοδος καθώς και η νότια δευτερεύουσα είσοδος στα ανατολικά φέρουν ανάγλυφα οξυκόρυφα θυρώματα με πολύ επιμελημένη διακόσμηση, βενετσιάνικης τεχνοτροπίας.

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη Ζήρο (άποψη του εξωτερικού και γενική κάτοψη))

Στη βορειοανατολική πλευρά του οικισμού βρίσκεται και ο τοιχογραφημένος **ναός του Αγίου Νικολάου** (Παπαδάκη 1989) που είναι μονόχωρος, λιθόκτιστος, θολοσκεπής.

Κατασκευάστηκε σε δύο φάσεις. Το αρχικό ανατολικό τμήμα του φέρει εξαιρετικής τέχνης τοιχογραφικό διάκοσμο με σκηνές από το βίο του Αγίου Νικολάου καθώς και παραστάσεις άλλων αγίων. Σύμφωνα με χαράγματα που έχουν γίνει από επισκέπτες πάνω στο κονίαμα των τοιχογραφιών, χρονολογείται πριν από το 1472. Σε ορισμένα σημεία διακρίνεται και πρωιμότερο στρώμα τοιχογραφιών. Ο χώρος του ιερού βήματος διαχωρίζεται μέσω τοιχογραφημένου τοίχου. Σε δεύτερη φάση, μεταξύ 16ου -17ου αι., έγινε επέκταση του αρχικού ναού στα δυτικά. Στη νότια όψη υπάρχει η είσοδος με ανάγλυφο θύρωμα με ημικυκλικό τόξο, με επιμελημένη διακόσμηση, βενετσιάνικης τεχνοτροπίας, πάνω από το οποίο υψώνεται το κωδωνοστάσιο. Οι προφορικές παραδόσεις λένε ότι αν ανήμερα της εορτής του αγίου ο τοίχος παρουσίαζε υγρασία (ιδρώτα) σήμαινε ότι θα είναι καλοχρονιά.

Ο ναός της Αγίου Νικολάου στη Ζήρο (άποψη του εξωτερικού και του εσωτερικού)

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Παπαδάκη Ν., «Ζήρος και Ξερόκαμπος» εκδ. Κοινότητα Ζήρου 1989, σ.10
- Παπαδάκη Ν.Π., «Σητεία, η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου», εκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία 2000, σ. 54
- Σπανάκης Σ., «Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων», Γραφικές Τέχνες Γ.Δετοράκης, Ηράκλειο Κρήτης 1993, τόμος Α, σ.284-285.
- Gerola G., «Monumenti Veneti nell'isola di Creta» Le chiese, Βενετία 1908, vol. II, σ.238, εικ.268, (κάτοψη του ναού), καθώς και σ.240, σημ. 4, σ.285, σημ.2
- Παπαδάκη Ν., «Ζήρος και Ξερόκαμπος» εκδ. Κοινότητα Ζήρου 1989, σ.34-38,40

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Το εσωτερικό του ναού της Αγίας Παρασκευής στη Ζήρο και η οστεοθήκη όπου φυλάσσονται τα οστά των Σκαλιωτών

- **Ζάκανθος**

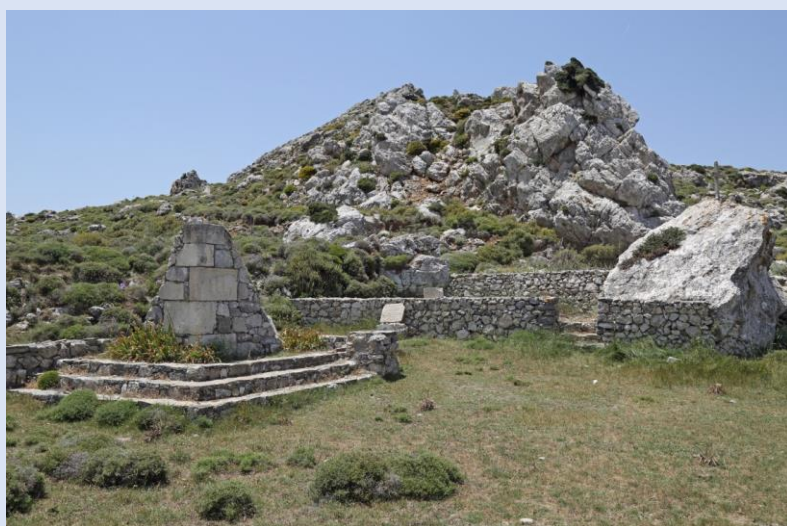
Από την βορειοανατολική πλευρά του χωριού Ζήρος το Ευρωπαϊκό μονοπάτι E4 ακολουθεί την αριστερή όχθη ξερού χειμάρρου, ελίσσεται στην πλαγιά και φτάνει σε ένα επίπεδο τοπίο με σκόρπιους αγκαθωτούς θάμνους και ένα μικρό πλάτωμα με υπολείμματα μιτάτου στη βόρεια πλευρά του. Συνεχίζει βορειοανατολικά, περνάει από βραχώδη περιοχή στα βόρεια της οποίας διακρίνεται η περιοχή της Ζακάνθου, με τον ερειπωμένο οικισμό και το εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννου.

Ο οικισμός αναφέρεται για τελευταία φορά στην τουρκική απογραφή του 1881 με 103 Τούρκους κατοίκους, για αυτό φαίνεται ότι μετά την απελευθέρωση της Κρήτης εγκαταλείφθηκε και δεν υπάρχει στις ελληνικές απογραφές μετά το 1900. Στην περιοχή της Ζακάνθου, στη θέση Μνήματα διακρίνονται τα ερείπια μινωικού κτηρίου μεγάλων διαστάσεων.

Το μονοπάτι E4 συνεχίζει ανάμεσα στα βράχια, περνάει νότια από μικρή κοιλότητα με παλιό ασβεστοκάμινο και στην συνέχεια φθάνει στο μικρό εγκαταλελειμμένο οικισμό των Σκαλιών (Παπαδάκη 1989), δυσπρόσιτο και προστατευμένο μέσω της φυσικής του οχυρής θέσης σε υψόμετρο 650 μέτρων.

Οι Σκαλιώτες (Κουτσαντωνάκης 1972) γνωστοί για την αντιστασιακή δράση τους κατά των Τούρκων, προκάλεσαν την οργή τους όταν κατάφεραν να εξοντώσουν εκστρατευτικό σώμα 200 ανδρών που είχε κινηθεί εναντίον τους. Η παράδοση λέει ότι ο χριστιανός οδηγός που χρησιμοποίησαν για να τους οδηγήσει στα Σκαλιά έκανε κύκλους στα βουνά για να τους καθυστερήσει ώστε να αναγκαστούν να σταματήσουν να κοιμηθούν στη θέση «Μαύρος Κάμπος». Τότε βρήκε την ευκαιρία να ειδοποιήσει τους Σκαλιώτες κατάφεραν να τους αιφνιδιάσουν και να τους σκοτώσουν. Οι Τούρκοι θέλοντας να πάρουν εκδίκηση πλησίασαν τον παπά Δράκο ή Φραγκιά από τη Ζήρο και του έταξαν αμοιβή για να τους προδώσει. Εκείνος κάλεσε τους Σκαλιώτες να τους κοινωνήσει στο ναό της Αγίας Παρασκευής για να συγχωρεθεί η αμαρτία τους που έσφαξαν τόσους ανθρώπους. Αφού τους προέτρεψε να αφήσουν τα όπλα τους έξω από την εκκλησία, οι Τούρκοι βρήκαν την ευκαιρία να εισορμήσουν και να τους σφάξουν όλους, εκτός από ένα που κατάφερε να διαφύγει. Στη συνέχεια η παράδοση λέει ότι οι Τούρκοι κάλεσαν τον παπά δήθεν για την πληρωμή του, αλλά τον έκαψαν ζωντανό κρίνοντας ότι, αφού πρόδωσε τους συμπατριώτες του, θα ήταν άξιος να κάνει χειρότερα σε αυτούς. Ένα ηρώο έχει στηθεί στη μνήμη των σφαγιασθέντων, ενώ τα οστά τους φυλάσσονται στο ναό της Αγίας Παρασκευής στη Ζήρο.

Το μνημείο της θυσίας των Σκαλιωτών

Στις μέρες μας στα Σκαλιά σώζεται μόνο ο ναός του Αγίου Γεωργίου, ερειπωμένες κατοικίες ενώ το τείχος του χωριού διακρίνεται σε τμήματα. Στη ρίζα του βράχου, απέναντι από το ναό του Αγίου Γεωργίου, υπάρχει η **πηγή** από όπου υδρευόταν το χωριό και όπου, ακόμα σήμερα, ο επισκέπτης μπορεί να ξεδιψάσει. Το νερό της πηγής συγκεντρώνεται σε ένα όμορφο χτιστό **λιμνίο** που είναι υγροβιότοπος για διάφορους οργανισμούς της περιοχής.

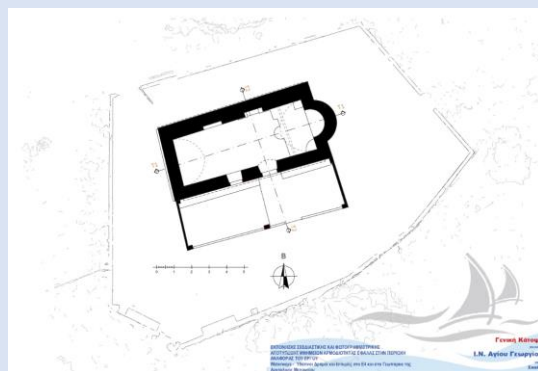
Θρύλοι και παραμύθια της λαϊκής παράδοσης (Σκουλούδης 2010) μιλάνε για «στοιχειωμένα νερά που τα λυτρώνει ο Άη Γιώργης». Φαίνεται ότι παλιότερα όταν η πίστη σε θρύλους ήταν διαδεδομένη, κτιζόταν συχνά εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου κοντά σε πηγές ή σε ποτάμια για να κατευνάσουν τα κακά πνεύματα.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στα Σκαλιά, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες (Ροδανάκης 2013) και όπως προκύπτει από τα σωζόμενα οικοδομικά στοιχεία, κτίστηκε πάνω στα ερείπια του ναού που υπήρχε όταν ο οικισμός ήταν κατοικημένος. Στα τέλη 19^{ου} αιώνα (γύρω στο 1890) ανοικοδομήθηκε, διατηρώντας το νότιο τοίχο του ερειπωμένου ναού ως βόρειο και κτίζοντας εξ αρχής το νότιο τοίχο και το Ιερό, χρησιμοποιώντας το οικοδομικό υλικό του παλαιότερου ναού.

Είναι μονόχωρος θολοσκεπής ναός με είσοδο στη νότια όψη του και ένα προστώο που οικοδομήθηκε το 1966. Το θύρωμα, με ημικυκλικό ανακουφιστικό τόξο, φέρει δύο σειρές κάθετων ανάγλυφων ταινιών που περιβάλλονται από οδοντωτή ταινία. Στο ευθύγραμμο υπέρθυρο είναι χαραγμένα τέσσερα σύμβολα της οθωμανικής περιόδου.

Εσωτερικά, στο βόρειο τοίχο που αρχικά ήταν ο νότιος τοίχος του ναού, διακρίνεται η παλαιά είσοδος με λαξευμένους παραστάδες και υπέρθυρο, που σήμερα χρησιμοποιείται ως αναθηματική κόγχη. Παραπλεύρως, μια δεύτερη αναθηματική κόγχη, όπου τοποθετούσαν την εικόνα του Αγίου, στέφεται με τόξο με διακοσμητικούς ομόκεντρους κύκλους στο κλειδί.

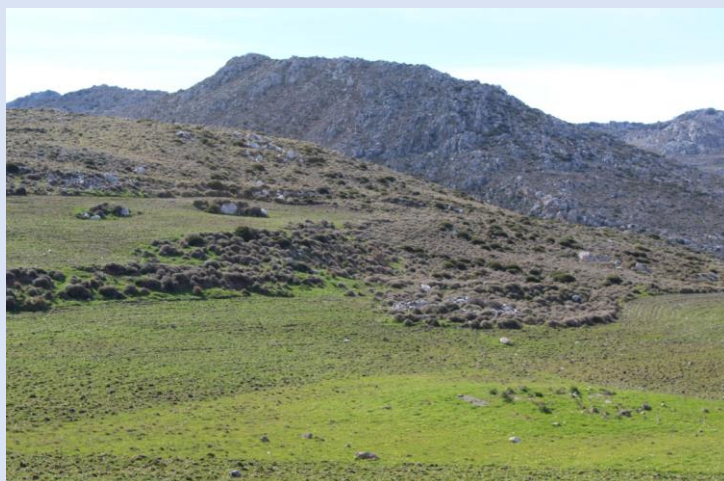

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου (άποψη του εξωτερικού και γενική κάτοψη)

Από τα Σκαλιά το μονοπάτι οδηγεί σε μικρή άνυδρη κοιλάδα και ύστερα από ένα στενό βραχώδες πέρασμα καταλήγει στο μικρό οροπέδιο του **Μαύρου Κάμπου**.

Όπως αναφέρει η παράδοση εκεί οι Σκαλιώτες έσφαξαν όλο το εκστρατευτικό σώμα των Τούρκων. Το οροπέδιο του Μαύρου Κάμπου πήρε το όνομα του από την χαρακτηριστική σκούρα απόχρωση που παίρνει το χώμα του κάμπου το χειμώνα. Παλιά οι κάτοικοι καλλιεργούσαν εκεί αμπέλια, αλλά τώρα χρησιμοποιείται μόνο για την καλλιέργεια δημητριακών και φιλοξενεί πολυάριθμους μικρούς υγροτόπους.

Στην ανατολική άκρη του οροπεδίου το μονοπάτι διασχίζει μικρό διάσελο και αρχίζει να κατεβαίνει στην πλαγιά ενός μικρού λόφου που χαμηλά εξελίσσεται σε μια καταπράσινη ρεματιά με πολλά νερά όπου διακρίνεται το χωριό της Επάνω Ζάκρου.

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Παπαδάκη Ν.Π., «Σητεία, η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου», εκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία 2000 σ. 146-147 και «Ζήρος και Ξερόκαμπος» εκδ. Κοινότητα Ζήρου 1989, σ.24-26
- Κουτσαντωνάκης Εμμ., «Οι Σκαλιώται εν Σητεία και η δράση των.» Αμάθεια 10, 1972, σ. 65-72 και Αμάθεια 11, 1972, σ. 81-90
- Σκουλούδης Ε.Π. «Δημώδεις παραδόσεις, θρύλοι, ιστορίες, αρχαίοι μύθοι, παραμύθια από την περιοχή Πραισού Σητείας και την ευρύτερη περιφέρεια της» , Πολιτιστικός Σύλλογος Πραισού, Σητεία 2010, σ.108-109.
- Ροδανάκης Γ.Γ. «Ζάκρος στην εσχατιά της Ευρώπης», Εκδοτικός Όμιλος Ιων, Αθήνα 2013, σ.162-165

Πρόσθετο φωτογραφικό υλικό:

Ναός Αγ. Γεωργίου (άποψη του εσωτερικού και λεπτομέρεια του θυρώματος το οποίο φέρει διακοσμητικά σύμβολα)

6η ΔΙΑΔΡΟΜΗ: ΕΠΑΝΩ ΖΑΚΡΟΣ – ΦΑΡΑΓΓΙ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ - ΚΑΤΩ ΖΑΚΡΟΣ

- **Ζάκρος**

Το γραφικό χωριό της **Επάνω Ζάκρου** με τις πλούσιες πηγές ήταν και παραμένει κεφαλοχώρι με εύφορη γεωργική γη. Αναγράφεται ως *Sacro* σε νοταριακά έγγραφα από το 1582. Στην απογραφή (Χρονάκη 2010) των ορθόδοξων εκκλησιών και μονών το 1637 αναφέρεται η εκκλησία του Σωτήρα στο μετόχι *Ζάκρος*. Σημειώνεται στους ενετικούς χάρτες της περιοχής τον 17^ο αιώνα σαν *Χασρο* και στη συνέχεια υπάρχει στην τουρκική απογραφή του 1880.

Η περιοχή κατοικείται από την αρχαιότητα (Παπαδάκη 2000) όπως μαρτυρούν αρχαία ερείπια που εντοπίστηκαν στις τοποθεσίες Ξεροκαμπουλίνα, Αμπέλες, Χοιρόμανδρες, Ανθρωπολίθοι, Κούκου Κεφάλι, Βίγλες, Σκουλάτσα, Ταβέρνες, Σκάφη Βακλιάς, Πεζούλες Κεφάλας και το μινωικό ιερό κορυφής στον Τραόσταλο. Υπάρχουν διάφορες εκδοχές για την ετυμολογία του τοπωνυμίου που δεν έχουν επιβεβαιωθεί. Ο Αγγελάκης πιστεύει πως είναι συνένωση του Αιολικού Ζα αντί Διά και άκρος = Δίακρος δηλαδή «Εσχατιά» λόγω της θέσης του (Αγγελάκης). Στη περιοχή υπάρχει πλούσια βλάστηση που οφείλεται στις ονομαστές πηγές του χωριού από τις οποίες οι πιο σπουδαίες βρίσκονται στις θέσεις «Μέσα Μύλος», «Βίγλου», «Ανεβάλουσα» και «Παλαίμυλος». Η ύπαρξη του νερού στο χωριό ήταν και είναι ο βασικός παράγοντας που διαμορφώνει την οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα των κατοίκων του.

Ο δρόμος του νερού ξεκινάει από την μεγαλύτερη πηγή (Φλέγα) της Ζάκρου στον "Μέσα Μύλο", μέχρι να συναντήσει το φαράγγι και να συνεχίσει την πορεία του προς την θάλασσα. Τα νερά των πηγών αυτών, από τις αρχές του 19ου αιώνα, κινούσαν τους 11 παραδοσιακούς νερόμυλους (Ροδανάκης 2013) που αποτελούσαν ένα σύμπλεγμα δομημένο έτσι ώστε να υδροδοτούνται όλοι από την ίδια πηγή, με το νερό να κατευθύνεται από τον έναν μύλο στον άλλο μέσω κτιστών αυλάκων, των «γλυκάτων». Σύμφωνα με γραπτές αναφορές, ήδη από την εποχή της βενετοκρατίας υπήρχαν νερόμυλοι στην περιοχή της Ζάκρου (Spratt 1865). Ο βενετός μηχανικός Francesco Basilicata το 1630 αναφέρει τον ποταμό Ζάκρο, λέγοντας ότι έχει καλό νερό όλο το χρόνο και κινεί κάμποσους μύλους.

Ο κυρίως νερόμυλος ήταν ένα απλό ορθογωνικό κτήριο που περιλάμβανε το εργαστήριο με τα μηχανήματα. Στους μεγαλύτερους μύλους υπήρχε επίσης ένας χώρος υποδοχής των πελατών και χώρος διαμονής του μυλωνά με τζάκι για μαγείρεμα και θέρμανση. Δίπλα ήταν ο στάβλος για τα ζώα και σε μερικούς υπήρχε και φούρνος όπως στο μύλο του «Ξώπαπα», ένα από τους παλαιότερους νερόμυλους στη Ζάκρο.

Οι πηγές στην Ζάκρο

Το πιο εντυπωσιακό κατασκευαστικό στοιχείο τους ήταν το «πηγάδι», που ορθωνόταν πάνω από το νερόμυλο, με ύψος 6-8 μέτρα, και μετέφερε το νερό με δύναμη στο «ζουργιό» με τη φτερωτή, η οποία με τη σειρά της έδινε κίνηση στις μυλόπετρες. Στους νερόμυλους όπως αυτόν του «Μπριλάκη» οι μυλόπετρες αλευροποιούσαν τα δημητριακά (κριθάρι, σιτάρι, βρώμη) που καλλιεργούνταν στη Ζάκρο και στις κοντινές περιοχές.

Σε άλλους, όπως αυτόν του «Ροδονοβαγγελή», στον ίδιο χώρο λειτουργούσε μέχρι το 1955 και ελαιοτριβείο (Φάμπρικα) που δούλευε με τη δύναμη του νερού. Ο νερόμυλος του Ν. Ροδανάκη ήταν ρασοτριβείο, δηλαδή εκμεταλλεύονταν την δύναμη του νερού για την πύληση (κοπάνισμα) των μάλλινων υφασμάτων με στόχο την βελτίωση της αντοχής τους. Σήμερα οι νερόμυλοι δεν λειτουργούν πλέον αλλά τρεις από αυτούς έχουν αναστηλωθεί και έχουν μετατραπεί σε Μουσείο Υδροκίνησης με πολλά αντικείμενα που έχουν σχέση με τις λειτουργίες τους και με την χρήση του νερού.

Ο νερόμυλος του Μπριλάκη

Ο νερόμυλος -φούρνος του Ξώπαπα

Στα δυτικά του χωριού κοντά στη μεγάλη πηγή βρίσκεται ο ναός της **Μεταμορφώσεως του Σωτήρα (Αφέντης Χριστός)**. Πρόκειται για μια μικρή βασιλική , (Ροδανάκης 2013) που φαίνεται να κτίστηκε σε δύο φάσεις. Στον μικρό μονόχωρο θολοσκεπή ναό έγινε, σε δεύτερη φάση, επέκταση στα δυτικά με κλίτος υψηλότερο και πλατύτερο του αρχικού. Η είσοδος τοποθετήθηκε στη βόρεια πλευρά της επέκτασης, ενώ σε ανακαίνιση, το 1954 προστέθηκε και χτιστό κωδωνοστάσιο. Ο χρόνος ανέγερσης του δεν είναι γνωστός. Περιλαμβάνεται στην απογραφή των εκκλησιών του 1637 (Χρονάκη 2010) αλλά η παρουσία σπαραγμάτων τοιχογραφιών τόσο στο παλαιότερο τμήμα του κλίτους όσο και στην επέκταση υποδεικνύει ότι θα πρέπει να κτίστηκε πριν να σταματήσει η τοιχογράφηση των ναών στη Κρήτη στις αρχές του 16ου αιώνα. Στο δυτικό τοίχο του ναού υπάρχει μια κόγχη όπου έχει διασωθεί μια τοιχογραφία απλοϊκής βυζαντινής τεχνοτροπίας όπου απεικονίζονται τρία πρόσωπα από τα οποία διακρίνεται στο κέντρο το πρόσωπο του Χριστού. Η ύπαρξη ενός μονολιθικού κίονα με τραπεζιόσχημο κιονόκρανο από ασβεστόλιθο εντοιχισμένου στο νότιο τοίχο της επέκτασης, ενός κίονα χωρίς κιονόκρανο και τμήμα τρίτου κίονα στο περίβολο μαρτυρούν μεταφορά από αρχαιότερο κτήριο για να χρησιμοποιηθούν στη επέκταση του ναού.

Ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρα (Αφέντης Χριστός)

Μέσα στο χωριό βρίσκεται και μια μικρή **κρήνη** (Παπαδάκη 1992) που κατασκευάστηκε γύρω στα 1915 με την χρηματοδότηση του Άγγλου αρχαιολόγου D. G. Hogarth που έκανε τις πρώτες ανασκαφικές έρευνες στην Κάτω Ζάκρο. Η κρήνη αυτή έχει αναστηλωθεί το 2000 από τον Πολιτιστικό Σύλλογο. Η πρόσοψη είναι κτισμένη με ορθογώνιους λίθους από τους οποίους οι γωνιακοί βαίνουν σε παραστάδες σε όλο το ύψος ενώ ένα ανάγλυφο γείσο στέφει το κτήριο. Στη μέση σχεδόν της πρόσοψης βρίσκεται ο κρουνός και μια μικρή γούρνα. Η υδροληψία γινόταν με σωλήνες από την μικρή πηγή που βρίσκεται κοντά στο ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα.

Στα νοτιοδυτικά του οικισμού, στη θέση «Βίγλου» (Ροδανάκης 2013), κοντά στην ομώνυμη πηγή υπάρχουν ίχνη κατοίκησης και καταγράφεται η ύπαρξη νερόμυλους που δε είναι εμφανής σήμερα. Εκεί βρίσκεται ο ναός γνωστός ως η Παναγία στου Βίγλου (της Κοιμήσεως της Θεοτόκου). Πρόκειται για μια μικρή βασιλική που όπως φαίνεται από τα αρχιτεκτονικά μέρη της (παραστάδες, υπέρθυρο και αγιοθύρι) ανάγεται στην ενετική περίοδο ενώ ίχνη τοιχογραφιών που είχαν αποκαλυφθεί σε ανακαίνιση του 1950 υποδεικνύουν ότι πιθανόν ήταν κτίσμα τέλη 14ου με αρχές 15ου αιώνα. Φαίνεται ότι ο αρχικός ναός ερειπώθηκε από φυσική αιτία και ανοικοδομήθηκε, γύρω στο 1890 σύμφωνα με της πηγές, με επέκταση στα δυτικά όπως υποδεικνύει η διαφορά καμπυλότητας του εσωτερικού θόλου.

Η κρήνη Hogarth

Η ύπαρξη κάποιων τοπωνύμιων στη περιοχή μαρτυρεί την ύπαρξη και άλλων νερόμυλων που δεν έχουν διασωθεί (Περάκης 1991). Στα βορειοανατολικά του χωριού στη θέση «Παλιόφουρνος» φαίνεται να υπήρχε νερόμυλος με φούρνο, ενώ στη θέση «Παλαίμυλος», η οποία αναφέρεται σε βενετικά αρχεία του 17ου αιώνα, κοντά στην κοίτη του ποταμού υπήρχε ένας από τους πιο παλιούς νερόμυλους που τα ίχνη του παρέσυραν οι πλημμύρες του 1901 και 1932. Από τη θέση αυτή, το περιπατητικό μονοπάτι Ε4 εισέρχεται στο Φαράγγι της Ζάκρου που είναι γνωστό ως «Φαράγγι των Νεκρών». Η ονομασία αυτή του δόθηκε, μετά από αρχαιολογικές ανασκαφές που έγιναν στις σπηλαιώδεις κοιλότητες που βρίσκονται στα τοιχώματά του, όταν βρέθηκαν τάφοι από τη Μινωική εποχή και ήρθαν στο φως αξιόλογα ευρήματα (Πλάτων 1962). Εκτός από τις μινωικές ταφές έχουν εντοπιστεί και υστερομινωικοί οικισμοί με οχυρωματικό χαρακτήρα στις θέσεις Λενικά και Κάτω Κάστελλα. (Βοκόπουλος 1997-1998).

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Χρονάκη Δ., «Τα ορθόδοξα εκκλησιαστικά μνημεία του Διαμερίσματος της Σητείας μέσα από την απογραφή του 1637», Πεπρ. Ι΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά 2010, σ.153
- Παπαδάκη Ν.Π., «Σητεία, η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου», εκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία 2000, σ. 40
- Αγγελάκης, «Σητειακά» Τόμος Α΄, σ. 69
- Ροδανάκης Γ.Γ. «Ζάκρος στην εσχατιά της Ευρώπης», Εκδοτικός Όμιλος Ιων, Αθήνα 2013, σ.101-128.
- Spratt, T.A.B., "Travels and Reserches in Crete", εκδ. John van Voorst, London, 1865, σ.316
- Ροδανάκης Γ.Γ. «Ζάκρος στην εσχατιά της Ευρώπης», Εκδοτικός Όμιλος Ιων, Αθήνα, 2013, σ.153-156
- Χρονάκη Δ., «Τα ορθόδοξα εκκλησιαστικά μνημεία του Διαμερίσματος της Σητείας μέσα από την απογραφή του 1637», Πεπρ. Ι΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά 2010, σ.153.
- Παπαδάκη Ν. «Οι κρήνες της Σητείας » εκδ. Περιηγητικής Λέσχης Σητείας Σητεία 1992, σ. 55-56.
- Ροδανάκης Γ.Γ. «Ζάκρος στην εσχατιά της Ευρώπης», Εκδοτικός Όμιλος Ιων, Αθήνα, 2013, σ.110, 151-153.
- Περάκης Γ. «Τα νερά της Ζάκρου και οι παλιοί νερόμυλοι» περιοδ. «Εν Σητεία» τεύχ. 2 Σεπτέμβριος 1991, σ.37
- Πλάτων Ν. «Ανασκαφή Ζάκρου» ΠΑΕ «Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας», 1962 σ.166-167
- Βοκόπουλος Λ., «Κάτω Κάστελλα, Λενικά. Δύο οχυρές θέσεις στο φαράγγι της Ζάκρου», Κρητική Εστία, Περίοδος Δ, τόμ. 6, Χανιά 1997-1998, σ.237-269.

- Φαράγγι των Νεκρών

Πρόκειται για εξαιρετικής ομορφιάς φαράγγι, με γεωλογικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον, που αναπτύσσεται σε περίπου 4 χιλιόμετρα μήκος. Από τις χαμηλές λοφοσειρές της Επάνω Ζάκρου προχωρά στη κοιτή του χειμάρρου με τις πικροδάφνες, τις βελανιδιές και τις αγριοχαρουπιές και καταλήγει στην μικρή εύφορη πεδιάδα με ελαιώνες του όρμου του μικρού οικισμού της Κάτω Ζάκρου.

Φαράγγι της Ζάκρου

Το ανάκτορο της Ζάκρου

Εκεί βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος με το μινωικό ανάκτορο, τα παραρτήματα του και τον μινωικό οικισμό. Στην πλαγιά του λόφου στη Κάτω Ζάκρο έκανε την πρώτη ανασκαφική έρευνα ο Άγγλος Αρχαιολόγος Hogarth το 1901 και έφερε στο φως μέρος του αρχαίου οικισμού. Η Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή συνέχισε τις ανασκαφές ως το 1940 αλλά αυτός που ανέσκαψε το **ανάκτορο** το 1961 ήταν ο αρχαιολόγος Νικόλαος Πλάτυνας. (Πλάτων 1962).

Αεροφωτογραφία του ανακτόρου

Η στρατηγική θέση με το ασφαλές λιμάνι αποτέλεσε κέντρο εμπορικών συναλλαγών με τις χώρες της ανατολικής Μεσογείου - Κύπρο, Συρία, Μεσοποταμία, Αίγυπτο - κατά τη Μινωική Εποχή όπως υποδεικνύουν τα πλούσια ευρήματα (φύλλα χρυσού, ελεφαντόδοντα, κοσμήματα, αγγεία), που ήρθαν στο φως. Το ανάκτορο έχει δύο κύριες οικοδομικές φάσεις (Δαβάρας 2016) με την πρώτη να ανάγεται περίπου στο 1900 π.Χ., ενώ η δεύτερη γύρω στο 1600 π.Χ.. Όπως και τα άλλα κέντρα της Μινωικής Κρήτης καταστράφηκε στα 1450 π.Χ. περίπου. Αν και μικρότερο από τα άλλα μινωικά ανάκτορα, η έκταση του μαζί με τα παραρτήματά του ξεπερνά τα 8.000 τ.μ. και υπολογίζεται ότι περιλάμβανε περίπου 300 διαμερίσματα μαζί με τους ορόφους.

Στα βορειοανατολικά του ανακτόρου ένας πλακόστρωτος δρόμος από το λιμάνι οδηγούσε στην μεγάλη κεντρική αυλή που πλαισιώνεται από τέσσερις πτέρυγες, ενώ γύρω από το παλάτι εκτεινόταν ο οικισμός. Η κεντρική αυλή με κτιστό βωμό στα βορειοδυτικά, ήταν ο χώρος όπου λάμβαναν χώρα οι θρησκευτικές τελετές και περιβαλλόταν από μεγαλοπρεπείς προσόψεις και στοές με κίονες-πεσσούς που στήριζαν τις βεράντες. Στη δυτική πτέρυγα (Πλατων 1965), που περιλάμβανε τον χώρο λατρείας, βρίσκεται το Ιερό, ένα μικρό δωμάτιο απρόσιτο στο κοινό με υψηλό «θρανίο» για την απόθεση αντικειμένων και δίπλα βρίσκεται η «**Δεξαμενή καθαρμών**» που είχε εξαγνιστικό-τελετουργικό χαρακτήρα, όπως φαίνεται και από τελετουργικό αγγείο που βρέθηκε εκεί. Πρόκειται για μια τετράπλευρη κατασκευή με οκτώ σκαλοπάτια που επέτρεπαν στους ιερείς να μπουν στο νερό για να εξαγνιστούν πριν τελετουργήσουν στο Ιερό. Επίσης, υπάρχει το θησαυροφυλάκιο, που βρέθηκε ασύλητο και έδωσε μια μεγάλη σειρά από αριστουργηματικά τελετουργικά σκεύη και το αρχαιοφυλάκειο, όπου πάνω σε πήλινα ράφια ήταν τοποθετημένα κιβωτίδια με τις πήλινες πινακίδες σε Γραμμικής Α.

Η δεξαμενή καθαρμών

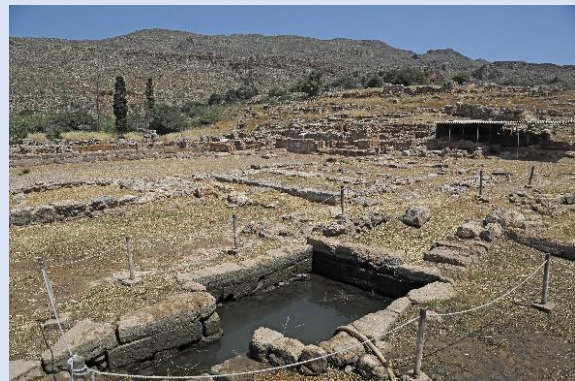
Στη νότια πτέρυγα βρίσκεται ο εργαστηριακός χώρος, όπως προκύπτει από τα μισοτελειωμένα αντικείμενα και κομμάτια πρώτων υλών (ελεφαντόδοντο, ορεία κρύσταλλος κ.α.) ακόμα ακατέργαστα, που βρέθηκαν στο χώρο. Φαίνεται ότι παρασκευάζονταν επίσης αρώματα από τοπικά βότανα (Πλάτων 1974).

Στην ανατολική πτέρυγα, που αποτελούσε τον χώρο διαμονής και το διοικητικό κέντρο του ανακτόρου, βρίσκονται τα βασιλικά διαμερίσματα. Στα ανατολικά τους βρίσκεται η «αίθουσα δεξαμενής», ένα ευρύχωρο δωμάτιο με πολύθυρο προς το μέρος των βασιλικών δωματίων όπου υπάρχει μια **ιδιαίτερη κυκλική δεξαμενή (1)** με διάμετρο 7μ. Τα τοιχώματα της είναι επιχρισμένα με υδραυλικό κονίαμα και 8 λίθινα σκαλοπάτια οδηγούν στον πλακοστρωμένο πυθμένα της. Η παρουσία πέντε βάσεων κίωνων περιμετρικά της, υποδεικνύουν ότι πιθανόν να ήταν στεγασμένη και ίσως η χρήση της να ήταν για αναψυχή. Ακόμα σήμερα η παρουσία νερού όλο το χρόνο την καθιστά μοναδικό υδροβιότοπο για τις χελώνες της περιοχής. Μια άλλη υπόγεια δεξαμενή βρίσκεται νότια της προηγούμενης, η «**Τυκτή κρήνη (2)**», όπως ονομάστηκε η τετράπλευρη κτιστή κατασκευή με τα 15 σκαλοπάτια και λίγο πιο πέρα **το κυκλικό κτιστό πηγάδι (3)** με 8 σκαλοπάτια. Η αρχική του χρήση ήταν η άντληση νερού αλλά όπως φαίνεται από τα κύπελλα προσφορών που βρέθηκαν εκεί, είχε χρησιμοποιηθεί και σαν αποθήτης. Από το βάθος του, κατά την διάρκεια των ανασκαφών το 1964, ανασύρθηκε ένα κωνικό κύπελλο που ήταν γεμάτο ελιές.

(1)

(2)

(3)

Στη βόρεια πτέρυγα υπήρχε ένα μεγάλο δωμάτιο που ερμηνεύεται ως μαγειρείο και εξυπηρετούσε ίσως μια αίθουσα συμποσίων που βρίσκονταν στον πάνω όροφο.

Βορειοανατολικά της κεντρικής αυλής, κοντά στα “βασιλικά διαμερίσματα”, βρίσκεται το λεγόμενο «λουτρό της βασίλισσας». Πρόκειται για ένα σύμπλεγμα χώρων με δύο προθαλάμους και μια περίτεχνα κτισμένη «**Δεξαμενή Καθαρμών**». Η δεξαμενή είχε ξύλινη κλίμακα και στον βόρειο και δυτικό τοίχο διαμορφώνονται κόγχες, με μικρούς κιονίσκους πάνω σε θρανία. Η κόγχη του βόρειου τοίχου είναι διακοσμημένη με τοιχογραφία που απεικονίζει «κέρατα καθοσίσεως» και διπλούς πελέκεις. Αφενός η θέση της δεξαμενής και αφετέρου τα θρησκευτικά σύμβολα που την κοσμούν, οδηγούν στο συμπέρασμα, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, ότι η κάθαρση των βασιλικών προσώπων είχε και εξαγνιστικό-τελετουργικό χαρακτήρα. Στα βορειοδυτικά του ανακτόρου βρίσκονται τα ανακτορικά παραρτήματα που χωρίζονται με πλακόστρωτα δρομάκια ενώ στα ανατολικά έχει εντοπιστεί μεταλλευτικός κλίβανος.

Η δεξαμενή καθαρμών

Το μονοπάτι που συνεχίζει στα δυτικά του αρχαιολογικού χώρου ακολουθώντας την ακτογραμμή, οδηγεί στο «σπήλαιο των Πελεκητών», όπως ονομάζεται από το αρχαίο λατομείο που βρίσκεται εκεί κοντά. Στο σπήλαιο έχουν βρεθεί ίχνη κατοίκησης από την νεολιθική εποχή. Το μονοπάτι που συνεχίζει στα ανατολικά του ανακτόρου και ακολουθεί το ρέμα καταλήγει στον όρμο της Κάτω Ζάκρου, σχηματίζοντας ένα μικρό υγρότοπο.

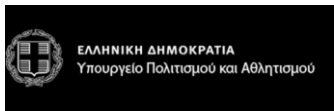

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

- Δαβάρας Κ., «Ανατολική Κρήτη», εκδ. οίκος HANNIBAL, Αθήνα, 2016, σ.101- 106
- Πλάτων Ν., «Ανασκαφαί Ζάκρου», ΠΑΕ 1965, σ. 201-207 & ΠΑΕ 1966, σ. 163-168
- Πλάτων Ν., «Ζάκρος. Το νέον μινωϊκόν ανάκτορον», Η εν Αθήναις Αρχαιολογική εταιρεία. Αθήναι, 1974, σ.111-114, σ. 167-170, σ.172-177, σ.179-182.

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ITE
ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

ανει
τροόδους
ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΣΤΡΑΤΕΓΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΡΟΟΔΟΥΣ

FREDERICK
RESEARCH CENTER